

Lamed

List za radoznale

Izabrao i priredio Ivan L Ninić

Godina 13

Broj 2

Februar 2020.

Siniša Bjedov

Kolo sreće se o/kreće

Iz neobjavljenoga Dnevnika jednog odlaska

Ima tako nekih stvari, situacija, detalja i događaja koje zapamtim, i pamtim ih godinama, a da zapravo ne znam zašto. Kao da se neki mozaik slaže, a bez moje volje. Tako sam jednom prilikom iz nekoga razgovora zapamtio da je Kamilo Firingner, osnivač osječkog arhiva, predložen za *pravednika među narodima svijeta* jer je usred Drugoga svjetskoga rata 1943. godine spasio jednu židovsku obitelj iz Osijeka. *Pravednik* je naziv najvišeg izraelskog priznanja za strance, a može ga dobiti samo nežidovska osoba koja je tijekom Holokausta pružila odlučujuću pomoć pri spašavanju Židova progonjenih rasističkim zakonima u zemljama pod njemačkom okupacijom tijekom Drugoga svjetskog rata i pod režimima koji su surađivali s njemačkim nacističkim režimom. Izvorno značenje pojma holokaust (grčki *olokauston*: "potpuno spaljen") jest žrtva paljenica bogovima ili dušama pokojnika kod Grka i Rimljana, pri kojoj se obično spaljivala cijela žrtvena životinja. Kod starih Izraelaca postojao je analogni obred spaljivanja cijelog janjeta (hebrejski *olam kalil*: uništenje ognjem). Pomoći Židovima značilo je svoj život izložiti pogibelji. U Osijeku je prije rata živjelo oko dvije i po tisuće pripadnika toga nesretnog naroda. Židovi u Osijeku su posebno stradali, jer su bili proganjani ne samo od ustaša već i od pripadnika brojne njemačke manjine. Rat su, koliko je meni poznato, u Osijeku preživjele tek dvije obitelji, koje nisu morale bježati. Obitelj liječnika Karla Weissmanna i obitelj građevinskog inženjera Rubinsteina, čija je supruga bila operna pjevačica, fingirali su mješoviti brak. Nitko od Osječana nije se okitio medaljom pravednika. Frano Krtić, dobitnik medalje praved-

nika, živio je iza rata u Osijeku ali nije rođeni Osječanin. Tri osobe iz okolice Osijeka su dobile to priznanje, ali iz Osijeka nitko. U vrtlogu zbivanja kojima me život izložio jednostavno sam zaboravio tko mi je to rekao, kada, kojim povodom, tek sam naslućivao da se to zbilo vezano uz promociju nekih knjiga o Židovima i Nijemcima u Muzeju Slavonije u Osijeku, koju je organizirao arhiv.

Ne sjećam se jesam li o Firingneru znao što prije nego sam došao u arhiv, ali tamo sam o tome čovjeku saznao stvari zbog kojih je zaslužio poštovanje i ugled koji uživa. Ulica u kojoj se nalazi osječki arhiv nazvana je, s pravom, njegovim imenom. Ako su kopajući po spisima u arhivu naišli na njegove bilješke, a to je bilo često, djelatnici su ih uzimali zdravo za gotovo. To nije trebalo dodatno provjeravati, ako je to napisao „Fićo“, kako su mu dali nadimak, to je bilo tako, i točka! Takvo uvažavanje djelatnika, a to su bili prekaljeni arhivski tehničari, koji među kilometrima spisa znaju gdje se koji nalazi, i pojedini arhivisti, zaista je neobično i zapravo prekrasno. Firingner je tako visoko digao ljestvicu i postavio arhivističke standarde koje mnogi ni danas, nakon sedamdeset godina, ne ispunjavaju, čak naprotiv, otišli su znatno ispod svih stručnih i moralnih kriterija. Nakon nekoga vremena njegov zet, gospodin Burić, počeo je u arhiv donositi njegovu ostavštinu. Dobili smo njegovu bistu i razne dokumente. Smatrao sam primjerenim u arhivu napraviti njegovu spomen sobu. Između ostaloga dobili smo u deset crnih biljež-nica njegov ratni dnevnik iz Velikoga rata. Bio je topnički časnik na istočnom frontu. Dnevnik sam odmah dao prepisati, a dobili smo i sredstva Ministar-stva za njegovu objavu. Čitajući dijelove bio sam oduševljen opisima koje je napravio Firingner, taj ste dnevnik mogli čitati kao roman. Nešto izuzetno. Upravo se u cijelome svijetu, pa tako i u

Hrvatskoj, obilježavalo sto godina Velikoga rata i mislio sam da je sjajno imati ratni dnevnik osnivača arhiva za tu priliku.

Jedna profesorica napravila je tekst o autobiografskoj prozi kojoj dnevnik pripada, a druga osvrtna na jezik, obzirom da je tekst nastao prije sto godina. Najvažniji dio posla, vojne komentare, dali smo jednom kolegi iz Zagreba, stručnjaku za vojnu povijest, kojemu smo našom inicijativom prije toga promovirali knjigu o hrvatskim autobiografijama i Prvom svjetskom ratu. Čovjek mi se svidio na prvu, ali on nikako da dovrši te komentare. Sve smo mu unaprijed platili. Zivkanja su bila uzaludna. Prošla obljetnica Velikog rata, mene protjeralo iz arhiva, a dnevnik je ostao neobjavljen. Nakon nekoga vremena sam saznao kako su moj nasljednik u arhivu i poznavatelj vojne povijesti na listi za potporu kratkotrajnomu ministru kulture protiv kojega se digla cijela kulturna Hrvatska i dio Europe, a kojemu je moj nasljednik pisao pisma potpore. Francuske novine *Liberation* objavile su otvoreno pismo u sklopu kojeg su pokrenule peticiju za smjenom toga ministra. Inače, te novine su 1973. pokrenuli Jean-Paul Sartre i Serge July. Pismo su među brojnim intelektualcima potpisali i talijanski marksistički teoretičar Antonio Negri, profesorica na kalifornijskom Berkeleyju Judith Butler, konzervativni francuski filozof Alain Finkielkraut i talijanski književni nobelovac Dario Fo. U pismu ga opisuju kao povijesnog revizionista i simpatizera ustaškog režima. Kratkotrajni ministar, bruseći svoj intelekt, mladost je proveo na nogometnim tribinama s navijačkom nakupinom, tzv. Bad Blue Boysima, a znanstvenim radom poručuje da se porazom ustaštva desio poraz ideje jedne sasvim pristojne države. Postalo mi je jasno zašto je taj iznimni dnevnik ostao u prašini arhiva. Objavit će se, jednoga dana. No, Firinger će i bez toga ostati izniman čovjek, a neki će ostati samo prah i prašina.

Vodstvo te pristojne države, pokrenute dvadesetak dana ranije, donijelo je 30. travnja 1941. rasne odredbe protiv Židova i Roma. To je učinjeno po uzoru na njemačke rasne zakone iz 1935. kojima se ponajprije Židovima, a zatim i Romima, oduzima svako ljudstvo dostojanstvo i pravo na život. „Narodna država osniva se na dosljednom provođenju principa narodnosti. Narod je skup ljudi sa zajedničkom tradicijom, zajedničkim duhovnim dobrima i voljom za zajedničkim promicanjem tih dobara. Kod narodnosti igraju uz ekonomske, političke i ine komponente bitnu ulogu duševni momenti. Duhovnost imade svoj izvor u psihi pojedinaca, koja je uvelike izraz njegovih nasljednih duševnih svojstava. Rasa je skup ljudi, koji se podudaraju u bitnim nasljednim svojstvima. Duhovna bit

naroda je dakle uglavnom funkcija njegove rasne građe. Na izgrađivanju samoniklih, kulturnih dobara naroda mogu uspješno surađivati samo pripadnici rasne zajednice, koji sačinjavaju narod. Samo oni mogu biti punopravni državljani narodne države, a ne one osobe, skupine i narodi, koje su po rasi tuđe narodnosti drukčije karakterne i duševne strukture. Rasno tuđi elementi ne smiju se uplitati u pitanja upravljanja naroda i promicanja narodne kulture, jer će djelovati razorno i skretati život narodnim pravcem, narodno stranim i protivnim njegovoj tradiciji i duhovnosti. Zato narod, koji želi očuvati svoj narodni individualitet, ne može dati osobama, tuđima po rasi, ista ona prava, koja daje osobama, koje su jednake porijeklom i rasnom strukturom. Arijskom narodu može se asimilirati samo pripadnik drugog arijskog naroda, jer mu je po rasi i duhovnosti istovjetan“.

„Pravi rasizam je razvijen samo kod Židova. Njihove vjerske knjige, koje su ujedno i temelj njihovog nacionalnog života, označuju Židove kao od Boga izabrani narod, kojemu će biti podvrgnuti svi ostali narodi. Posljedica takvog životnog naziranja je omalovažavanje i uzdizanje iznad drugih rasa i njihovo iskorišćavanje. Nitko neće poricati, da je Židov Mendelssohn bio veliki glazbenik, da su Židovi Ehrlich, Willstadter, Wassermann bili veliki učenjaci, svatko će odati priznanje vještini Heineove lirike, diviti se vojničkom geniju Japanca Kurokija i cijeniti zasluge velikog bakteriologa Japanca Kitosato-a, ginekologa Ogina ili biologa Tojame. Ali zato što cijenimo spomenute japanske duhove ili se divimo brzom razvitku japanskog naroda, ne ćemo dozvoliti, da veliki dio liječnika i odvjetnika bude kod nas Japanaca i da japanski privrednici omalovažavajući hrvatski narod eksploatiraju njegova ekonomska dobra i utječu na njegovu duhovnu kulturu“. Iz Tumačenja rasnih zakona, Zagreb, 2. svibnja, koje je potpisao - poglavnik: Dr. Ante Pavelić, v. r.

U tim se tumačenjima može pročitati i slijedeće: „Mogućnost, da se osobu sa jačim primjesama židovske krvi ili dapače čistog Židova — u najiznimnijim slučajevima prizna Arijcem, je i biološki opravdana, jer su Židovi rasna zajednica, koja sadrži 22% primjesa arijske rasne zajednice. Kod križanja rasa i daljeg rasplodivanja križanaca dolazi do svih mogućih kombinacija nasljednih faktora. Te kombinacije nasljednih faktora unutar rasne zajednice može najbolje predočiti slijedeći primjer: ako 20 hiljada bijelih i 80 hiljada crvenih kuglica u jednoj posudi sasvim ispremiješamo i onda bez biranja vadimo po 48 kuglica (čovjek imade u svojim stanicama 48 kromosoma, t. j. onih tjelešaca, koja su nosioci nasljednih svojstva) pa tako vadimo

recimo 1000 puta po 48 kuglica i svaku od ovih 1000 grupa kuglica smjestimo pred sebe na veliki stol, onda ćemo većinom naći po 40 crvenih i 8 bijelih kuglica u izvađenim grupama, ali će biti i grupa sa još više crvenih i manje bijelih kuglica i obratno. Moguće je dapače, da jedamput izvučemo samo 48 bijelih kuglica. Ako crvene kuglice reprezentiraju izvaneuropsku, a bijele arijsku primjesu židovske rase zajednice, onda te grupe od 48 kuglica pokazuju podjelu tih osebina kod pojedinaca unutar židovske zajednice“.

Primjena tih „znanstvenih“ tumačenja izgledala je drugačije. U Osijeku je počela odmah po stupanju na vlast te ekipe što se zbililo, znamo, 10. travnja. Ustaše su u Osijek ujahali 11. travnja. Gorjela je osječka sinagoga. Zapaljena je tri, četiri dana poslije, po jednom izvoru 15. travnja, kao rođendanski poklon Hitleru, koji je rođen 20. travnja, usred dana oko jedanaest sati. Ustaše su nagovorili nekog gradskog maloumnika da podmetne požar, a potom onemogućili vatrogascima da dođu gasiti. Posljedice te znanstvenosti, duhovnosti i kulture bile su uglavnom u crvenim nijansama plamena i krvi.

Braneci svog idola i kratkotrajnoga ministra, nasljedni ravnatelj arhiva, javnim pismima podupirući njegov lik i djelo, kaže: „Manje lijevo orijentirani, manje ili više desno orijentirani, intelektualci, djelatnici u kulturi, znanosti, prosvjeti i inim sferama društvenog ili gospodarskog života, svi oni drugačiji od vas koji sebe po svom angažmanu imaju pravo smatrati kulturnjacima – nemaju manje prava od vas na oblikovanje kulture življenja i djelovanja, na tumačenje kulturne baštine ili stvaranje suvremenog kulturnog identiteta zemlje u kojoj žive. Ta zemlja se zove Hrvatska i ta se kultura s pravom naziva hrvatskom kulturom. Zbog toga, one koji ju takvom osjećaju i za nju se kao takvu zauzimaju – nemate pravo nazivati fašistima – a činite to uporno, zdušno, namjerno i ope-
tovano, ne samo danas, ne samo jučer, ne samo godina-
ma, nego desetljećima. Stoga je razumljiva vaša reakcija kada netko, tko god to bio, ima namjeru tu tendencioznu dugotrajno konstruiranu laž i zabludu ispraviti i argumentirano obrazložiti. To nije samo ministar H... Ima nas puno koji smo te zablude svjesni i voljni joj se argumentirano suprotstaviti istinom o hrvatskoj kulturi i kulturnim identitetima u Hrvatskoj“. Tako zbori ravnatelj ustanove u kulturi, argumentacija na razini jedne „sasvim pristojne države“. I nije sam, ima ih puno. No, bit kulture je nadnacionalna, a kako u tome ne vide osobne koristi ostat će daleko od nje.

Trag informacije o Firingeru, koja me dugo zaokupljala, vodio me prema počasnom predsjedniku Židovske općine Osijek, gospodinu Darku Fischeru, sada

umirovljenom profesoru osječkoga elektro-tehničkog fakulteta. Od osječke židovske općine dobio sam njegov broj i pronašao ga u Zagrebu. Kada sam mu pokušao objasniti o čemu se radi i on se sjetio toga, no, okolnosti se nisu poklapale. Ja sam se sjećao grozne kiše zbog koje sam kući vozio nekoga tko mi je pričao o Firingeru, a on šetnje od arhiva prema Muzeju i promocije spomenutih knjiga o Židovima i Nijemcima u Osijeku. Sjećao se nekoga tko je tada bio ravnatelj arhiva i koga je pitao je li poznao Firingera te potom prepričao taj događaj? Kako god, ispalo je da sam informaciju o Firingeru koji spašava židovsku obitelj dobio baš od njega, gospodina Fischera. Začudo, bila je to upravo njegova obitelj. Kamilo Firinger je spasio osječku obitelj Fischer.

Ljudi su naslućivali što će se događati. Osječki odvjetnik Alfred Fischer, Darkov otac, nekako je saznao da ga novopostavljene vlasti „pristojne države“ imaju namjeru „pokupiti“ pa se kao bolestan skrio u bolnicu, gdje mu je brat Oto bio liječnik. Židovi liječnici neko su vrijeme bili zaštićeni. Već krajem travnja Alfred se sklonio u Mađarsku, u Budimpeštu, gdje je mogao živjeti zahvaljujući jednoj parnici koju je vodio za grofovsku obitelj Pejačević, zapravo, na neki način, protiv nje. Naime, polusestra poznate pijanistice Dore Pejačević, Gabrijela, udala se za mađarskog grofa poljskog porijekla Kohanovsky Jožefa protiv volje obitelji te je bila razbaštinjena. Alfred je uspio pobiti tu oporuku te je vodio pravne poslove oko toga. To se događalo 30-ih godina, ali Alfred je i poslije ostao u dobrim odnosima s Gabrie-
lom. U Vojvodini je Alfred imao neke obiteljske posjede za koje je grof Kohanovsky bio zainteresiran te su oni sklopili dogovor da će grof financirati Alfreda u Budimpešti, a ovaj će mu zauzvrat prepustiti te posjede kada zlo prođe. Tako je to bilo sve do pred sam kraj rata kada su strelasti križevi, mađarski fašisti, 8. siječnja 1945. Alfreda izvukli iz stana i ubili na ulici Budimpešte, deset dana prije ulaska Rusa u mađarsku prijestolnicu. Obitelj je to saznala kada je bježeći s imanja grofa Kohanovsky stigla u Budimpeštu. Mati ga je poslala potražiti ali je zatekla prazan, opljačkan stan. Jedan očevidac ispričao je supruzi Margiti što se zbililo, on je preživio jer se pravio mrtav. U zadnjim danima kada se znalo se da se fašizmu bliži kraj, strelasti križevi su lovili Židove po Budimpešti i pljačkali ljude i stanove ne bi li pokupili što se još može. Alfred je pokušao bježati, pucali su za njim i ubili ga. Poslije su ga bacili u Dunav, kao i sve druge koje su tih dana poubijali po ulicama.

Drugi dio obitelji Alfreda Fischera, supruga Margita i dvoje malodobne djece, sedmogodišnja Lelja i tada

trogodišnji Darko, dijelila je sudbinu ostalih osječkih Židova. Prva mjera protiv Židova u Osijeku u očuvanju kulture i duha hrvatskoga naroda i stvaranja pristojne države bila je preseljenje Židova iz središta grada na periferiju. Pri tome morali su predati vlastima sve dragocjenosti i novac. U to su spadali i radio aparati, bolje da ne znaju što se događa. Fischerovi su pri tome preseljenju imali sreće jer su se zamijenili za kuću s nekom daljnjom rodbinom te su iz Keršovanijeve preselili na periferiju, što je tada bila Dubrovačka ulica, koja je, znaju Osječani, danas dio središta grada. Židovska je općina potom morala izgraditi sabirni logor, s desne strane ceste, prije Tenja, sela nadomak Osijeka. Bilo je to u ožujku 1942. godine. Rekli su im da će to biti konačno rješenje. Sлагali su, naravno. Logor je potrajao nekoliko mjeseci a onda su te ljude, skupljene iz Osijeka i okolice, poslali u nepovrat po drugim logorima, sve do Auschwitza. Upravo tada obitelj Fischer odlazi u Bosnu kao dio obitelji liječnika Ota, očevog brata. Naime, liječnici židovskog porijekla poslani su u Bosnu. Zamisao zagrebačkog liječnika Miroslava Schlesingera da se spasi židovske liječnike - koji su već ostali bez posla i bili na putu deportacija u logore - tako da oni budu poslani u Bosnu zbog potreba liječenja endemskog sifilisa, koji je svakako malo prelazio u epidemijske razmjere, vlastima „pristojne države“ je iznio dr. Ante Vuletić, poslije dobitnik priznanja pravедnika. Ministar zdravstva Nezavisne Države Hrvatske dr. Ivan Petrić je pristao na prijedlog zbog akutne nestašice liječnika u Bosni, a plan je poglavito podržao i dr. Ante Pavelić, poglavnik pristojne države, uz opasku: Uvijek ih se može i kasnije, kada izliječe bosansko stanovništvo, eliminirati. U Bosni su potajice slušali radio London i slavili svaki uspjeh saveznika. Kada je oslobođen Tripolis, u siječnju 1943, strina je napravila kolač od proje i iznijela na stol bocu nekakvoga pića na kojoj su bile nacrtane tri polovice lista djeteline, što je značilo „tri – pol – lis“. U ožujku 1943. situacija se u Bosni pogoršala i za Židove liječnike, te mnogi, kako bi se spasili, odlaze u partizane. I Oto je, kao i drugi liječnici, prešao partizanima, preživio je rat, ali je ubrzo potom, 1948, umro od posljedica jedne operacije bruha koja je obavljena u partizanskim uvjetima. Još u prosincu 1942. godine formiran je logor u Đakovu, gradiću udaljenom pedesetak kilometara od Osijeka prema granici s Bosnom, u koji su dovedeni žene i djeca Mojsijeve vjere iz Bosne. Židovska općina Osijek je prije toga dobila zadatak naći prostor za te ljude. Našli su ga u nekadašnjem mlinu u Đakovu, koji je bio u vlasništvu bosansko-srijemskog ili đakovačkog biskupa Akšamovića. Uvjet ustaša je bio da je u blizini željeznica. Logor

je djelovao nešto više od pola godine. U zastrašujućim uvjetima pomrlo je šest stotina ljudi. Sahranjeni su na židovskom groblju u Đakovu, a zahvaljujući poslovičnoj ažurnosti grobara postoji i popis tih nesretnih ljudi. Muškarce su odmah poslali u logor Jasenovac, hrvatski Auschwitz. Obitelj Fischer sklonila se tijekom ožujka 1943. iz Bosne u Mađarsku. Imali su potvrdu jednoga svećenika da su se preobratali na kršćansku vjeru još u Osijeku, u gradskoj četvrti zvanoj Mađarska retfala, pa u Mađarskoj nisu morali nositi žutu zvijezdu, oznaku za Židove. Tamo su živjeli na jednom od imanja grofa Kohanovsky za kojega je radio otac Alfred. Kada su 1944. Nijemci ušli u Mađarsku situacija se za Židove i tamo pogoršala, a zbog jednoga seljaka s imanja, koji ih je mrzio i prokazao, morali su bježati po Mađarskoj. Tri dana prije odlaska s tog imanja bila je velika oluja, strašan vjetar i tuča. Na krovu kuće bilo je gnijezdo roda koje je tom prilikom stradalo. Jedna mala roda pala je s krova i djeca su ju ozlijeđene noge našla uza zid staje. Bilo im je žao male rode, lovili su za nju žabe i hranili je jer bi umrla tako sama bez roditelja. Malodobnom sinu čovjeka koji ih je prokazao, a kojemu se to pomaganje rodi nije sviđalo, valjda je to obiteljsko naslijeđe, ne bi li ga umirili rekli su da odlaze u Budimpeštu. On ih je u svom nerazumnom bijesu pitao – hoćete li nositi i tu rodu sa sobom, sjeća se tada šestogodišnji Darko. Došli su u Budimpeštu, misleći da će se u velikom gradu lakše sakriti. Skrivali su se na raznim mjestima. U Budimpešti Židovima je puno pomagao švedski diplomat Raul Wallenberg. Povijesne činjenice govore da je Wallenberg bio izraziti humanist koji je od srpnja do prosinca 1944. spasio na desetine tisuća mađarskih Židova, dobivajući im zaštitne putovnice, donoseći im hranu i osiguravajući elementarno preživljavanje. Štoviše, Wallenberg je u Budimpešti iznajmio 32 zgrade, koje je formalno nazvao švedskim knjižnicama i institutima, te im osigurao status eksteritorijalnosti i u njih smjestio gotovo deset tisuća ljudi. Rusi su u Mađarsku ušli već tijekom 1944, a u Budimpeštu 18. siječnja 1945. Koncem travnja 1945. organizirali su konvoj za Jugoslaviju. Na žalost, nisu imali razumijevanja za Wallenberga, uhićen je i nestao pod optužbom da je špijun. Teretnim vlakom putovali su Fischerovi od Budimpešte do Kikinde. Put je bio dug. Imali su nekakve deke na kojima su spavali u vagonu. Vlak se često zaustavljao i jedan je dječak bakrene kose svaki puta istrčavao iz vlaka u obližnje grmlje. Potom, kada je vlak uz zvižduke lokomotive kretao, on bi još spuštenih hlača trčao za vlakom. Nama djeci to je bilo smiješno i navijali smo hoće li stići ili će ostati, zabavljali smo se i smijali se tome. Možda je imao samo probavnih problema, a možda i dizenteriju,

od koje su po raznim logorima umrle tisuće ljudi, prisjeća se Darko. Tamo, u Kikindi, čekali su da Osijek bude oslobođen. Potom su, iza 15. travnja, Osijek je od fašista oslobođen dan ranije, na razne načine, a najviše pješke, nakon četiri, pet dana stigli u Osijek. U njihovoj kući boravili su Josip i Zdenka Fančović, njihovi daljnji rođaci, te su konačno odahnuli, živjeli bez straha da će ih netko na ulici ubiti. Prema onomu što su do tada proživjeli, u Osijeku je bilo divno, istina nije bilo hrane ni ogrijeva, ali to su bile samo beznačajne sitnice. Mama je bila profesorica u gimnaziji. Sestra Lelja i Darko završili su škole. Darko je studirao u Zagrebu ali se vratio u Osijek, radio u Saponiji i poslije kao profesor na Elektrotehničkom fakultetu, po čemu ga znaju brojni Osječani.

Bježeći 1943. iz Bosne, kada se i tamo za židovske liječnike situacija pogoršala, prema Mađarskoj obitelj Fischer se zaustavila u Slavoniji, u rodnom gradu. Tamo, u Osijeku, majka Margita je stupila u kontakt s Kamilom Firingerom. Firinger je, kao i Alfred, Darkov otac, bio odvjetnik, pa su se obitelji poznavale. Negdje oko dva iza podneva pošli su s Firingerom put osječkog mosta preko Drave. Njegova je obitelj prijeko imala neke posjede na osnovu kojih je imao njemačku propusnicu. Bilo je rano proljeće, konac ožujka, vedro ali malo prohladno, sjeća se Darko. Tamo je bila postavljena stražarnica s vojnicima koji su kontrolirali granični prijelaz. Preko Drave tada je već bila Mađarska. Uz Dravu u Donjem gradu, istočnom dijelu grada, bila je ograda od dasaka i moralo se pognut hodati jer su Mađari s prijekne strane iz obijesti znali pucati po ljudima. No odmah uz obalu, nedaleko mosta, imali su pojedini Osječani vikend kuće, više kućice, tek nekoliko, s vrtovima u kojima su uzgajali povrće. To se naselje zvalo Kiš – Darda, po hrvatski - mala Darda. Firinger je otišao do stražarnice i tamo sa stražarima kroz otvoren prozor nešto razgovarao, dao im je neki paketić i cigarete. U smrtnom strahu Fischerovi su pet, šest koraka dalje stajali i čekali. Bilo je to biti ili ne biti, živjeti ili umrijeti u nekom od logora. Ako ih otkriju stradat će ne samo oni, nego i Firinger, to se znalo. Mi kao djeca tada i nismo bili svjesni što se događa i koliko je to opasno, sjeća se Darko, no kada im je mati rekla da samo šute i ništa ne govore, shvatili su da je nešto ozbiljno u pitanju i strah je rastao. Ako ih stražari ipak nešto pitaju moraju reći da im je Firinger otac, naglasila je mati. No, Firinger je dobro obavio posao. Nakon kraćeg razgovora Firinger im je rukom dao znak neka priđu, stražari su ih propustili bez zapitkivanja. Firinger ih je odveo do jedne od tih kućica. Dok smo prelazili most majka je rekla – pogledajte djeco Dravu, možda je više nikada nećete vidjeti, zapamtio je Darko. U toj

kućici proveli su preostali dio dana i tijekom noći otišli put Darde, a potom vlakom prema unutrašnjosti Mađarske, na neko od imanja grofa Kohanovsky. Firinger se u kući kratko zadržao razgovoru s majkom i potom se vratio u grad. Zahvaljujući Firingeru obitelj Fischer preživjela je Holokaust – deveti krug toga pakla. Jednom prilikom Darko Fischer predložio je Vesni, dugogodišnjoj ravnateljici Muzeja Slavonije u Osijeku i kćeri tada već pokojnog Firingera, da pokrene akciju za proglašenje Firingera pravедnikom među narodima svijeta, ali ona nije pokazala zanimanje za to. Za života nikada nije razgovarao s Firingerom o tome kako je i zašto njegova majka potražila i dobila njegovu pomoć, mada je kao tajnik Planinarskog društva *Jankovac* preuzeo od njega neku dokumentaciju, sa žaljenjem danas govori gospodin Fischer. Sjeća se Darko i jednoga kišnog poslijepodneva kada je sa Firingerom sjedio na terasi planinarskog doma *Jankovac* u, danas, parku prirode Papuk. Pričao je tada Firinger o raznim temama pa i o ratu, ali nije ni spomenuo tu epizodu njihova spašavanja, valjda to nije smatrao primjerenim, bio je i ostao gospodin. Činjenica je, da nije tada bilo Firingera, da nas, kao svoju obitelj, nije preveo na drugu stranu Drave, u Mađarsku, moja obitelj ne bi preživjela rat. Tada u Hrvatskoj nismo imali nikakve šanse. Zato smatram da on zaslužuje priznanje pravедnika, kaže gospodin Fischer, i dodaje kako bi mu bilo drago da se to o Firingeru barem negdje objavi, da se sazna kakav je to čovjek bio. No, dobio on to priznanje ili ne, Kamilo Firinger je za mene i moju obitelj pravедnik među narodima svijeta! Bio je čovjek u zlim vremenima, zaključuje gospodin Fischer.

Kamilo Firinger rodio se u Daruvaru 20. veljače 1893. godine. Otac Franjo Firinger bio je učitelj, kasnije zemaljski školski nadzornik, majka Slavka Šegec. Kraljevsku veliku gimnaziju pohađao je u Osijeku, pod skrbništvom svog strica Josipa Firingera, donjogradskog župnika, gdje je s odlikom maturirao 1911. godine. Pravo je studirao u Zagrebu i Grazu. Državni ispit položio pred Kraljevskim povjerenstvom za državno-znanstveni teoretički državni ispit 1921. godine u Zagrebu, a iste godine stječe diplomu doktora prava na Zagrebačkom sveučilištu, te tri godine radi kao odvjetnički perovođa u Zagrebu i Osijeku. Stjecajem okolnosti znatan dio života proveo je po vojskama i ratištima. Od 1914. kao topnički kadet u pričuvu unovačen i služi na frontama Srbije, Italije i Rusije. Godine 1916. zarobljen je u Bukovini. Nakon toga pristupa II. srpskoj dobrovoljačkoj diviziji u Odesi, a 1917. godine kao dobrovoljac, ruskoj vojsci. Do 1918. godine nalazi se na turskom ratištu u Gruziji (tada sastavnici Ruskog carstva, kasnije Sovjetskog

Saveza) gdje je u Tbilisiju kao jedan od osnivača „Kavkaskoga Jugoslavenskoga Saveza“ služio kao topnički stožerni satnik. Vrativši se iz Gruzije 1919. godine sudjeluje u borbama protiv Austrijanaca u Koruškoj kao zapovjednik slovenske 1. baterije Topničkog puka u Celju. Razvojačen je 1921. godine. Pred početak Drugoga svjetskoga rata, 1940. godine, mobiliziran u 9. artiljerijski puk u Zaječaru, danas u Srbiji, a 1941. našao se ponovo u zarobljeništvu, ovaj puta njemačkom. Nakon puštanja iz zarobljenništva kratko vrijeme nastavlja s odvjjetničkim radom do sljedeće mobilizacije u rujnu 1942. godine u Tehnički odjel Drugog domobranskog zbornog područja u Brodu (iz tih godina sačuvana je njegova rukom pisana neslužbena oporuka). Prema njegovim zapisima, od ljeta 1944. godine surađuje s partizanima, zbog čega je u siječnju sljedeće godine suđen i zatvoren u redarstveni zatvor u Brodu.

Moj tata Kamilo je bio čudak, a ja sam na njega, sa smjehom kaže sada već gotovo devedeset godišnja Vera Pilepić, rođena Firinger davne 1931. Poslije rata je otišla iz Osijeka pa ju malo ljudi u Osijeku uopće pozna. Završila je defektologiju, nije htjela živjeti na očevoj slavi nego sama napraviti svoju karijeru. Živjela je i radila u Zagrebu. Vrlo bistra i pričljiva, sjeća se mnogo čega iz prošlosti, a ovo od jučer često zaboravi, priznaje Vera. Našao sam ju privremeno smještenu u domu za starije u jednom selu između Osijeka i Valpova. Ovo je seljački dom i isto takvo osoblje, nisam na to navikla, kaže Vera i dodaje da čeka preseljenje u jedan dom u Osijeku. Štićenici su ovdje mahom dementni, s takvima sam cijeli život radila i umorna sam od toga, govori Vera. Ima apartman i nitko od njih ne smije joj na vrata. Boje me se, kaže Vera, znam ja s njima.

Roditelji njena oca Kamila, rano su se rastali, on je još bio mali. Kamilo je ostao s ocem koji je bio direktor škole pa ga je ranije upisao u školu. Mama je otišla u Mađarsku gdje se udala i dobila sina s novim mužem, inženjerom na mađarskim željeznicama. Ali i muž i sin, u dobi od osam godina, umrli su. Ona se negdje 1928. vratila u Hrvatsku, u Osijek. Kupila je kućicu preko puta zimske luke, a potom je do nje kućicu kupio i Kamilo. Te dvije kućice i danas tamo stoje jedna do druge, u jednoj od njih obitelj Fischer je našla spas, sjeća se Vera, ali, zapravo, tih kuća danas tamo više nema, stradale su, navodno, u nekom požaru. Za rata to je bila Mađarska, potvrđuje i Vera, a obzirom da su imali te kuće i nešto zemlje Firingerovi su mogli prelaziti. U pasoš su bila upisana i djeca. Tada ih je bilo dvoje, brat i sestra, kao i Fischerovih. Vesna se rodila 1943. godine. Obzirom da je Firinger bio časnik mogao

je dobiti dopust za rođenje djeteta. Tako se on našao u Osijeku kada i obitelj Fischer, koja je tada bježala iz Bosne.

Poznavao je Firinger i poglavnika NDH Pavelića i Kvaternika, jednog od čelnika te države, studirali su pravo kao i on, sjeća se Vera. U Velikom ratu u Galiciji Firinger je upoznao i hrvatskoga nadbiskupa Stepinca, koji je tamo bio ranjen u nogu i Vera ga je srela na oporavku kada je bila na moru. Sjeća se da ju je pogladio po glavi upitavši je za oca. Firinger je bio klerikalan cijeli život. Školovao ga je stric Josip koji je bio svećenik u Donjemu gradu u Osijeku. Njegova nadgrobna ploča i danas stoji na kapelici na Donjogradskom groblju, s istočne strane.

Početak Drugoga svjetskoga rata Firinger je bio mobiliziran i poslan u Zaječar. Kako je obrana tadašnje Jugoslavije brzo pokleknula pred njemačkom vojnom silom, Firinger je pokušao pobjeći prema Bugarskoj. Bio je antifašist kao i njegov djed koji je isto tako otišao iz Češke kada su tamo ušli Nijemci. No, nakon dva mjeseca od mobilizacije, tijekom bijega još u uniformi poražene jugoslavenske vojske, neoprezno je izašao na jednu cestu i naletio na njemačku patrolu na motoru. Tako je pao u Njemačko zarobljenništvo. Kada su vidjeli da je porijeklom Hrvat poslali su ga nazad u Hrvatsku. Nakon kraćeg vremena, tijekom 1942, vraćen je u domobrane, redovnu vojsku Nezavisne Države Hrvatske i poslan u Banja Luku. Dok je bio u Bosni posjetila ga je supruga. Posljedicu toga posjeta Vera vidi u svojoj sestri Vesni, koja je rođena sljedeće godine. Tijekom boravka u Bosni Firinger je došao u kontakt sa Fischerovima, koji su tada također tamo bili, uvjeren je Vera. Kako god, iz Banja Luke biva prekomandiran u Slavonski Brod gdje je imenovan zapovjednikom neke manje vojarnje. U Brodu je stanovao kod jednoga čovjeka koji ga je povezao s partizanima. Partizansku iskaznicu držao je u njegovu vinogradu. Kada se ta vojarna našla u partizanskom okruženju, Firinger je bez otpora prepustio vojarnu, a svoje vojнике raspustio i poslao kući. To se nije svidjelo ustašama te su ga oni 11. siječnja 1945. uhitili i smjestili u zatvor u brodsku tvrđavu. Tamo je prošao njihovu torturu, tukli su ga po tabanima, imao je otvorene rane. Sumnjali su da surađuje s partizanima. Tada se, 19. siječnja, dogodilo veliko savezničko, točnije američko, bombardiranje Broda. Pogoden je i zatvor. Bilo je mnogo mrtvih i stradalih. Od devet tamo zatočenih časnika on je jedini preživio. Firinger je bio zatrpan u ruševinama dvokatne zgrade ispod dvojice stradalih. Jedan od njih jako je zapomagao tražeći pomoć i time dozvao spasitelje koji su već tragali za preživjelima. Kada su došli do njega vidjeli su ispod

njega još jednoga, ali taj je bio mrtav. No, ubrzo je i ovaj što je zapomagao umro od posljedica ranjavanja. Kada su ih maknuli ugledali su Firingera, raširenih ruku u nesvijesti. Imao je debelu vestu što su mu naštrikali kod kuće i svoj šinjel, što ga je donekle zaštitilo, smatra Vera. Bio je živ, jako natučen, ali bez vanjskih ozljeda. Kada su stradale razvrstavali na željezničkoj postaji, Firinger nije davao znake života i stavili su ga među mrtve. Građani Broda dolazili su vidjeti tko je stradao tražeći poznate i svoje. Netko je prepoznao Firingera i ustanovio da nije mrtav već samo bez svijesti. Odnijeli su ga u bolnicu. No, u bolnici, gdje je bio pod stražom, bio je u opasnosti od ustaša pa je supruga otišla biskupu Akšamoviću tražiti pomoć. Uz biskupovu pomoć Firinger je kriomice smješten u jedan ženski samostan. Nekoliko mjeseci skrivao se u šupi među drvima dok rat nije okončan. Već oporavljen Firinger je jedva dočekao kraj rata da može izaći na sunce, pa je išetao iz samostana na ulicu upijajući sunce, mir i slobodu. Nije napravio ni sto koraka već su ga uhitili partizani. Smjestili ga u sabirni centar. Tako su Firingera u tom ratu zarobili svi, prvo Nijemci, pa ustaše, na kraju i partizani. On je naime izašao van u kompletnoj domobranskoj uniformi s činovima, nije uopće mislio o tome. Još uvijek željan sunca, ne mareći za okolnosti, u tom sabirnom centru odlazi do jednog osunčanoga zida i sjeda na njega. Stražar pomišlja da želi pobjeći i viče da će pucati repetirajući pušku. U tom trenutku tuda je prolazio jedan partizan. Uslijed graje koja je nastala pogleda prema zidu i prepoznava Firingera. Spriječio je stražara da puca. Odveo je Firingera u komandu i objasnio da je on antifašist s kojim je surađivao tijekom rata. Firinger je iz vinograda donio svoju partizansku iskaznicu i tako se sve dobro završilo. Pomogli su mu da se vrati u Osijek. Nova vlast nudila mu je da sudjeluje u političkom životu nove države, ali on je sve to odbio. Imao je neka politička iskustva u razdoblju između dva rata i očito mu se nisu sviđala. Nije se želio baviti ni odvjetničkim poslom jer, kako je govorio, nije želio sudjelovati u montiranim procesima. Pravosuđe je oduvijek uslužna djelatnost. Tako se posvetio pionirskom poslu osnivanja arhiva u Osijeku, to je oduvijek volio. Mislio je da tako najbolje služi općem dobru. Dokumente koje je vrijedno skupljao često je plaćao novcem iz svoga džepa.

Odvjetnički ured u Osijeku Firinger otvara 1924. u tada Beogradskoj, danas Ulici kardinala Stepinca, i radi kao odvjetnik do 1948. godine. Advokatska komora u Zagrebu 1948. godine na zahtjev dr. Firingera izdaje odluku o razrješenju njegove advokature zbog prelaska u državnu službu: za arhivista i ravnatelja, u početku

osječke ispostave Zagrebačkog državnog arhiva. Zakletvu je polagao pred dr. Josipom Bösendorferom, tada upraviteljem Muzeja Slavonije u Osijeku. Danas nema nikakve zakletve. Od 1956. godine odlukom Narodnog odbora općine Osijek Gornji grad postaje ravnatelj Arhiva u Osijeku. Dr. Firinger je na toj dužnosti ostao sve do 1969. godine, umirovljen je 1977. No, tada je uslijedio sudski proces u kojemu je optužen da je prije rata pripadao najreakcionarnijim političkim strankama, da su on i njegov nasljednik na tom položaju nepodobni. Većina tadašnjih kulturnih djelatnika smatrala je da se, kao i uvijek, radilo zapravo o direktorskom položaju koji su neki željeli za sebe. Optužba je odbačena. Firinger je i dalje često navraćao u arhiv. Svojim upornim radom ostavio je neizbrisivi trag u arhivskoj struci. Tijekom svog radnog vijeka dr. Firinger je bio izuzetno aktivan u društvenom životu grada Osijeka (u raznim razdobljima bio je član dvadesetak udruga) i nevjerojatnom energijom je podupirao njihov rad. Najviše se istakao u radu Planinarskog društva *Jankovac*, čiji je osnivač, prvi predsjednik i aktivni član od 1925. godine. Kao istinski intelektualac pisao je puno, bilježio je sve. Autor je više od 400 rasprava i predavanja iz osječke i slavonsko-baranjske povijesti, a arhivsku struku je zadužio s brojnim vodičima arhivskog gradiva sa zabilješkama, do kojih ne bi se moglo doći bez njegove studioznosti, posebice što se tiče povijesti raznih stvaratelja. Veliku dokumentaciju skupio je vezano uz nestale osobe u ratu, što bi bilo zanimljivo štivo, iz oba rata ima dnevnike, ali sve će to čekati neka bolja vremena. Neumorno je sakupljao, obrađivao i predstavljao arhivsko gradivo, arhivisti osječkog arhiva se i danas obilato služe njegovim bilješkama. Umro je u Osijeku 1984. godine.

Okreće se kolo sreće i kolo nesreće. Tko bi gori sad je doli, a poslije se obrne. Znamo, a opet se iznova iznenadimo. Kao što snijeg svake godine iznenadi zimsku službu. Razmišljam kako je to tek kod Eskima, oni razlikuju dvadeset osam vrsta snijega, mi tek jednu, možda dvije, po Tomiću. Na kraju više ne znaš što je sreća, a što nesreća? Što je pravo, a što krivo? Sve se to izmiješa, ostane samo trajanje kao smisao života. Firinger kao da prkosi tomu, osnivač i dugogodišnji ravnatelj osječkog arhiva, uvaženi arhivski stručnjak, uzor i ideal intelektualca, antifašist, čovjek koji je svoj život izložio spašavajući židovsku obitelj Fischer od fašista, pravednik među ljudima, čovjek s ulicom u svom gradu, koji je uvijek znao koja je prava strana ulice kojom treba kročiti kroz život! Čovječe, pazi da ne ideš malen ispod zvijezda, kako je to u pjesmi rekao A. B. Šimić. Na čelu te ustanove danas je nešto posve

drugačije. Osvjedočeni podupiratelj propale ideje jedne „sasvim pristojne države“ i vlasnik upozorenja ravnatelja zbog sukoba interesa i zloporabe položaja zbog poslova obrade i sređivanja gradiva na terenu za osobnu novčanu korist, kako se to službeno naziva. No, po njemu se ništa neće zvati. Zastrašujuće je kada se takvi pozivaju na kulturu. Kultura koja počinje spaljivanjem knjiga završi spaljivanjem ljudi, već viđeno. Oni što u mirnodopska vremena čine zlo, krađu, otimaju, tjeraju druge na ulicu, ne daju vam da se školujete, da napređujete u poslu, da mirno živite, kojima smetaju drugi i drugačiji, a sve iz nedostižnih domoljubno-moralnih pobuda... ni trenutka nemojte sumnjati, u drugačijim okolnostima, „neke pristojne države“, poslali bi vas u logor.

Prilikom ulaska Hrvatske u EU pozvali smo kolege iz arhiva u Pečuhu da nam se pridruže u proslavi toga za Hrvatsku značajnog događaja. Mađarski grad Pečuh je inače grad prijatelj Osijeka, a to bi mogao postati i Galway u Irskoj danas-sutra, imalo bi smisla obzirom na to koliko je naših tamo. Na naše veliko iznenađenje došli su biciklima, to je osamdeset kilometara, svaka čast. Siguran sam da će i oni zapamtiti ulazak Hrvatske u europsku obitelj. Proslava je bila primjerena te smo goste lako uvjerali da ostave bicikle i vrate se autima, a mi ćemo im bicikle dostaviti prvom prilikom. Veselo društvo je u jednom trenutku i zapjevalo, prvo Mađari neke svoje pjesme, a onda smo morali i mi uzvratiti, ali što, ovi kulturnjaci i nisu baš neki poznavatelji lakozabavnih nota. Kao što je to često znao činiti situaciju spašava Grga, on je imao tu vrlinu da je mogao zabavljati cijelo društvo i u odlučujućem trenutku glasne tišine izvući, izbaciti neku dosjetku, šalu, koja bi sve povela u smijeh i dobro raspoloženje. U toj nedoumici koju hrvatsku pjesmu potegnuti, panično se ispitujući pogledima i tražeći rješenje jedni kod drugih, Grga ispali – Juliška. Super, izvrsna pjesma, brza, dinamična i lijepe melodije i što je najvažnije svi je znamo, makar refren. Uh, odahnuli smo. Zdušno smo se dali u izvedbu. I Mađari su nas s lakoćom pratili. Prošla je sjajno. Bili smo ponosni. Netko je poslije primijetio da je to zapravo mađarska skladba. A dobro, proći će pod ono dobri i obzirni domaćini, kakvi Hrvati već jesu.

Kada sam odlazio iz Irske poželio sam ponijeti nešto. Gledao sam malo suvenire, u Ballinrobeu ima jedna trgovina s takvom robom, ali nisam našao ništa što mi se učinilo zgodnim pa sam to odgodio. U razgovoru s kolegama u uredu dođemo nekako na čokolade. To bi bilo zgodno, pomislim. Pitam Niamh, kolegicu koja je radila u računovodstvu, koja je čokolada baš irski brand? Neću valjda kupovati Milku u Irskoj, ili, ne daj Bože, nekakvu englesku čokoladu. Nakon kraćeg

razmišljanja kaže ona Cadbury. U lokalnoj samoposluzi SuperValu Ballinrobe Cummins brzo nađem spomenutu čokoladu. Ima više vrsta i prihvatljivih je cijena. Uzmem desetak koje su mi odgovarale veličinom i ponesem u Hrvatsku. Brzo su nestale, djeci su se svidjele, ni meni nisu bile loše, naprotiv. „Čokolada kojoj se sastojci ne s ljubljaju pravilno je kisela i zrnasta, ponekad zna imati dimljeni okus po šunki, što mu se dogodilo s čokoladom s Islanda koju je probao. Jedna od najvećih borbi koja se vodi u svijetu čokolade je upravo bitka između Hershey's i Cadbury čokolada“, govori Georg Bernardini, profesionalni kušač čokolade, odbacujući s gnušanjem oba proizvođača: "Samo par njihovih proizvoda je uopće jestivo!" Kada sam jednom prilikom dobio posao u hrvatskoj metropoli, Zagrebu, pješačeći na posao naletim na jedan štand na kojemu uočim tu Cadbury čokoladu. Kako ovo prethodno još nisam znao kupim nekoliko i ponesem kolegama u uredu. I oni su bili zadovoljni irskom čokoladom. Kasnije čitam na nekom Internet portalu kako je jedna nogometna zvijezda kupila kuću od nekoga bogatog Engleza. To je bila važna informacija jer su se njegovi fanovi mogli do besvijesti veseliti što je njihov idol kupio velebnu kuću. To je danas medijima interes javnosti, presudan za prodaju. Tu glupost registrirao sam samo zato što je taj Englez bio vlasnik tvornice čokolade Cadbury.

Neke stvari gotovo je bolje ne znati. Mi smo, ljudi, ionako stvoreni vrlo ograničenih mogućnosti. Vidimo, čujemo i doživljavamo samo ono što trenutačno pred nama, sve drugo što se istovremeno događa u svijetu, a toga je zaista puno, jednostavno zauvijek propuštamo. Pa i ono što nam se događa pred nosom, ili smo uvučeni u to, često ne vidimo kako treba. Naše spoznajne mogućnosti i naše iskustvo, realno, vrlo su ograničeni. Čovjek zato stalno gradi neke produžetke, kako to naziva američki teoretičar Marchall McLuhan u knjizi *Razumijevanje medija*. Takav produžetak naših osjetila je primjerice Internet, često sjajna stvar, ali opet ne možemo znati sve, a još manje to shvatiti i potom još izvući smislene i točne zaključke. Nije tragično ne znati da je prpošna Juliška Mađarica, niti da je čokolada Cadbury zapravo engleski proizvod. To ne znači da smo manje Hrvati niti su Irci manje Irci zbog toga. No, ima stvari kod kojih valja biti pažljiviji, koje valja znati i ne zaboraviti, da se ne bi ponovile. „Jedna sasvim pristojna država i landlordovi“.

Siniša Bjedov je hrvatski publicista sa posebnim interesovanjem za kulturološka i pedagoško-psihološka pitanja.

Zoran Zelić

Kaligrafija sna Priča o Blejku

„Imaginacija nije samo stanje, ona je ljudsko postojanje“

Vilijam Blejk

Pre nekoliko dana (2013) navršilo se 186 godina od smrti čuvenog engleskog pesnika, slikara, gravera i proroka – Vilijama Blejka. Za njega možemo reći da je za vreme (zemaljskog) života bio i ostao jedinstven umetnik snažne i neiscrpne imaginacije, zahvaljujući kojoj je skupljao delove večnosti i igrom svemogućih linija spuštao ih pod okrilje čulnog sveta čineći ih tako vidljivim svačijem smrtnom oku. Osnova njegove umetnosti izvirala je miljama dalje od granica individualnog iskustva i što je još važnije: imala je tu moć da omogućiti posmatraču komunikaciju sa tim, njemu nepoznatim, nivoima realnosti. Svaka Blejkova slika, gravura, pesma odiše – na ovaj ili onaj način – genijalnim sjajem *vizionarske mašte*.

Blejk, *Knjiga o Jovu*, ploča 1

Iz dnevnika Samjuela Palmera^[1]

„Bio sam tek mladić od dvadesetak godina pun slikarskog entuzijazma i ljubavi prema plotinovskoj filozofiji idealne forme i idealne lepote kad sam ga upoznao: tog dobrodušnog proroka sa različenim sjajem mesečine u kristalnim, izraženim očima. Sećam se da nikad nisam okrenuo leđa navici da prilikom

posete Blejku poljubim prag njegovog skućenog stanića sa dve male sobe, smeštenog na uglu Fauntin korta. Ostareli zidovi njegovog doma odicali su atmosferom siromaštva, ali ju je veliki slikar i pesnik, zajedno sa suprugom Kejti, nekako čudesno oplemenjivao, čineći stambeni prostor privlačnijim od odaja prinčevskih. Za mene, to je bilo svetište. Često sam ga tokom naših kratkih druženja i razgovora sa divljenjem posmatrao kako gravira i crta u svojoj svetloj spavaćoj sobi u blizini prozora izmorenog pogledom na bedno dvorište obraslo u korov, i obrise Temze koja se nazirala u daljini. Sećam se i dok je za vreme dvonedeljne bolesti, nesposoban da hoda, otečenih nogu, sedeo u krevetu neumorno iscrtavajući nacрте za seriju *Dante*. Podsećao me je na nekog drevnog patrijarha zalutalog među bedeme negostoljubivog sveta, odveć nevoljnog da mu priušti dobrodošlicu kakvu zaslužuje. I znali smo da kroz naša druženja redovno ispoštujemo povremene trenutke tišine provučene između komentara na odabrane slike i italijanske grafike šesnaestog veka; tišine koja bi se javljala tokom ispitivanja antičkih dragulja, kritike o modernistima i njihovoj estetici, obostrane hvale neprolaznoj lepote gotskog stila. Nikad ga nisam video depresivnog i zapravo bio je jedan od onih retkih ljudi, retkih umetnika koji je konačnu sreću našao u sferi izdvojenoj iz vidokruga svetskih časti, bezobzirno odbijajući da nosi društvene medaljone što su krasile grudi Bajrona, Šelija i Kolridža. Tako mi je jednog popodneva pokazivao svoje ilustracije *Knjige o Jovu*, gde je svaki crtež za mene bio izraz vizije fragmentarne u nepolaznom svetu duhovnog života. One su bile mnogo više od puke umetničke uobrazilje; bile su nemi glas proroka što romori u jednog drugoj dimenziji i predstavlja lično svedočanstvo o čovekovoj duhovnoj drami. Znam da je vrlo dobro poznavao mističnu teologiju zapadne ezoterične tradicije, ali ipak, treba biti genijalan pa uspostaviti komunikaciju sa tim nivoom realnosti, a još genijalniji pa to iskustvo preneti svojim umetničkim delom posmatraču. Dok mi je pokazivao crteže na kojima Satana posipa Jova gadnim čirevima, nekako zamišljeno, skoro odsutnog duha, priupita me:

„Šta misliš o ovome?“

Ćutao sam opčinjen prizorom boja, oblika, načinom na koji se uočavaju izvesni svetlosni efekti linija i pre svega motivom koji se pružao pred mojim očima. Duboka patnja ocrtana u grču na Jovom licu, poput zlokobnog glasnika aludirala je na trenutak rastanka duše sa telom krčeći tako put nesrećniku ka njegovom milostivom Bogu. Satana ga osorno primorava za taj poduhvat gazeći ga po stomaku i polivajući mu po grudima gustu tečnost sivozelene boje. U dnu slike,

nesrećni ženski lik na kolenima, pognute glave i lica skrivenog dugom spuštenom kosom, simbolično uznosi žalost u liku Jovove žene. Skoro da sam mogao iz te ilustracije čuti njen glas utamničen slovima u *Bibliji*; “Blagosiljaj Boga i umri, reši se muke.”

Blejk, Knjiga o Jovu, 21. ploča

„Mislim da su Jovove kušnje i patnja besprekorno prikazane bez i jedne mane“, odgovorih.

Podigao je glavu odvojivši pogled sa crteža, i svojim krupnim, staklenim očima ne samo da je bio svestan mog lika, već i misli rođenje u njemu, i zatim se nadoveza:

„Znaš, ta čovečnost, ta božanska čovečnost, tako neodvojiva od Jova pred svakim iskušenjem pred koje ga Sotona postavlja“ ... tada malo zastade kao da pokušava da uhvati tok misli ... „nikad nije mogla napustiti onog unutrašnjeg Boga neodvojivog od ljudske duše. Kako Ego tj. Sotona preuzima vladavinu nad ljudskim životom, tako i naša unutrašnja vizija tamni i pada u smrtonosni san duhovne amnezije, moj dobri Samjuele. Tako je uvek bilo, tako će i biti, i bez obzira što su zemaljske stvari, iako nam izgledaju trajno, kratkotrajnije od senke, ljudsko biće im se povlađuje i dozvoljava im da ga upećine, da ga čulima zarobe.“

„Da“, odgovorih „uvek se nađe onaj mit o pećini...“

„Šta je sa imaginacijom, dragi moj momče?“, prekinu me Vilijam. ”Šta je sa tim svetom koji je naš istinski svet, svetom mašte u kome neometano plovimo kroz istoriju još od Egipta, Moava, Edoma, Jerusalima (istorijskog i nebeskog). Malobrojni su oni koji će shvatiti zavojite tokove i lepotu simbolične umetnosti“.

Tada ustade sa stolice, napravi par koraka i odloži crteže na komodu. Kejti je upravo ulazila u sobu noseći stari poslužavnik sa tri porcelanske šolje čaja. Ponudi me kao i obično, drugu uze ona, a poslužavnik sa preostalom šoljicom ostavi na sto. Vilijam je imao naviku da čeka 15 – 20 minuta dok se čaj ne rashladi. Čeprkao je po svom grafičkom alatu kao da traži nešto od bitne važnosti, a ja na jednom parčetu hartije presavijene do pola zapazih zapisanu misao starog majstora. Namerno se nadovezala na načetu temu i istovremeno grubo urezala u moje sećanje. Glasila je:

*Kako ti znaš da l' svaka tica
Što seče vazdušni put radosti nije
Ogromni svet zatvoren sa tvojih pet čula*

I to je bio Blejk. Vizionarska snaga njegove duše nije ga nikad napuštala, uprkos svim spoljnim nedaćama što su ga spoticale. Zvali su ga ludakom, zanesenjacom, strancem; doduše utisak neprilagodnosti ovom svetu i njegovim zakonima kod Vilijama je bio snažno uočljiv, ali upravo zbog fanatične odanosti svom pozivu, nepotkupljivosti, sklonosti da sebe gurne u ambis zarad ideala i vizija, i sa uspehom uznesne tragediju neshvaćenosti njegovog genija, taj ostareli samotnjak mi je bio drag, i to ne samo na način poštovanja koji se oseća prema ocu ili stricu, već na način koji se ukazuje velikoj duši. Doživljavo sam ga kao učitelja, i pokrenuo grupu slikara svoje generacije, takozvani *Šorehmski starodrevnici*. Nekoliko mladih entuzijasta: Džordž Ričmond – portretista, Edvard Klaverdt – graver, F.O.Finc akvarelista i ja često smo se okupljali u našoj „Dolini vizije“, a jednom nas je posetio i sam Blejk. Sećam se kad me je prilikom te kratke posete, usled žara rasprave među nama mladim umetnicima o formi i čvrstim obrisima kao vernim pratiocima kopiranja prirode na platnu, povukao u stranu u želji da ga ispratim, navukao svoj pohaban kaput i smirenim glasom mi predoči: „Zapamti Samjuele, onaj ko ne zamišlja u jačim i boljim crtama i boljem svetlu od onoga što može videti njegovo smrtno oko, ne zamišlja uopšte. Njegova umetnost je samo bleđa kopija realističnih motiva.“

Pozdravili smo se i on je ušao u tamnu kočiju. Za tili čas je nestao u snežnoj londonskoj noći, verovatno ne razmišljajući mnogo o žaru mladih umetnika i žučnoj raspravi kojoj je bio svedok. I on se u mladosti borio za svoje ideje, usled istinoljubivosti i impulsivnosti napustio Kraljevsku akademiju umetnosti, a svojevremeno je i pozdravljao Francusku revoluciju noseći *bonnet rouge* (crvenu revolucionarnu kapu) i pišući u njenu čast *Venčanje Neba i Pakla*. Tada se u njegovoj kosmogoniji rodio i Ork, iliti dete energije koja gori u svom vlastitom plamenu. Voleo bih da sam stariji i da

mi je vreme upriličilo tu čast da drugujem s njim tih „vatrenih“ godina. Ipak, ne mogu da osporim zadovoljstvo što me je sudbina ipak uputila na adresu ostarelog proroka, i što sam imao priliku da mu stegnem ruku, pa makar i u zadnjim godinama njegovog života.

Mislim da sad razumem njegovu smirenost i povučenost koja dolazi zajedno s borama i sedim vlasima. Čovek napokon shvata da je jedino bitna njegova umetnost i samoća iz koje se ona rađa. Doduše on nije bio sam, imao je svoju vernu družbenicu koja je s njim delila i dobro i loše punih četrdeset godina. Imao je skladan bračni život za primer i poštovanje među nama mladima.

Da, voleo sam atmosferu kuće Hijerofanata, bila u potpunosti blejkovska. I dan danas, kada razmišljam o tome, ne mogu da se ne upitam: „zašto tog dana, dana moje poslednje posete neposredno pred smrt velikog pesnika nisam poljubio prag kuće na ulasku?“

Starac dana²¹, Kejtin portret i avgustovska svetlost pred povratak

Starčeva ruka je pod lampionom čiste avgustovske svetlosti strpljivo iscrtavala poslednje detalje kolorisanog otiska *Starac dana* za svog mladog prijatelja Frederika Tatama. Ništa nije moglo da je umrtvi: ni staračke pore, ni znakovi nadolazeće smrti. Telo iznureno vremenom služilo je čvrstoj rešenosti da posao privede kraju. Ta slika sedog starca sa dugačkom bradom koji omeđen oblacima postavlja šestar na ivici ponora, prvi put urađena pre trideset godina za naslovnu stranu njegovog iluminarnog dela *Evropa-proroštvo*, bilo mu je draže od svih koje je napravio. Iscrtavao je emocijama umočenim u mastilo Imaginacije neometene ograničenjima Urizenovog arhitektonskog alata. Privodeći delo završnici na svakih par minuta uzimao ga je u ruke, udaljavao od sebe, ostrim pogledom merkao svaku liniju, i ponovo privlačio crtež k sebi, pokušavajući da ga uzdigne do savršenstva. Kejti je za to vreme obavljala uobičajne domaćinske poslove, često usput pitajući supruga da li mu treba nešto; da li mu treba pomoć, ali on je bio isuviše zaokupljen svojim radom, svojim kako ga je zvao *životnim delom*, i samo bi odmahnuo rukom. S vana se čuo žagor dece, ptičije kričanje ševe koja je imala običaj da bude čest gost u dvorištu Blejkove kuće, i zvuci iz kovačnice udaljene nekoliko ulica dalje. Ništa od toga nije moglo razbiti Vilijamovu kontemplaciju na završne poteze njegove kreacije. I u jednom trenutku oblila ga je ona vrsta ushićenja svojstvena da prati kojekakvu fiks ideju rođenu u umu naučnika s ciljem

da menja postojeći poredak stvari, te vođen njome Blejk glasno izusti:

„To je to! To je to, Kejti! Od ovog ne može bolje!

Za svaki slučaj primakao je crtež prozoru da bude sto posto siguran u svoju tvrdnju. Da, bila je na mestu. Nesrećni genij Urizen, kako ga je tvorac imenovao u svojoj kosmogoniji, tako se dosledno i posvećeno spremao da pod sobom ocrta krug kojim bi iščupao svet iz grudi večnosti i pokopao ga principima razuma, logike i čula, da je svaki dodatni komentar bio suvišan. Otisak je govorio sam od sebe svakom ko je želeo da čuje njegov jezik. To je bilo upravo ono što je Vilijam želeo da postigne. Nekoliko trenutka njegova pažnja bila je usmerena ka slici, a zatim se okrenu i pogled mu pade na njegovu suprugu, njegovu voljenu Kejt. Nije više bila mlada, primetio je na njenom licu zapise svih onih godina provedenih s njim u siromaštvu, u seljankanju po skromnim londonskim sobama, u spremnosti da mu pomogne i bude uz njega već skoro, pa pola veka. Lepota one devojke koju je upoznao i oženio u mladosti možda je zaista iščezla, ali sad se pred njegovim očima pod prelomljenim snopom avgustovske svetlosti, nazirala jedna druga lepota koju je on video i osećao bolje od svega.

„Stani“, povikao je „ne miči se! Ti si bila moj anđeo sve ove godine i želim da te nacrtam.“

Ketrin, pomalo iznenađena njegovom naglom željom da je ovekovечи na papiru, zamoli ga da sedne na stolicu. Vilijam se složi, zatim uze olovku i papir i žurno se dade u posao.

„Znaš da nam sutra u goste dolazi Džordž (Ričmond)“, reče Ketrin.

„Kad si ga već pomenula, sad se setih kako je jednom pričao da je prilikom posete Americi, negde u Misisipiju saznao za verovanje da je svetlost koja se pojavljuje sredinom avgusta i nosi prvi oprost letu, a istovetno i prvi nagoveštaj jeseni, najčistija, najprozirnija, i najmekša svetlost sunca koja postoji na ovoj zemlji. Traje samo dan-dva i nestaje. Neki čak kažu da ta svetlost nije sa ovog sveta... Znaš, ja je baš sad vidim kako miluje tvoje lice.“

Ketrin se samo blago nasmejala.

„Evo ga Ket, šta kažeš?“

Uzela je crtež i pomilovala Vilijama po ruci; ruci koja je odlučila da završi svoju karijeru upravo sa crtežom verne družbenice na teškom životnom putovanju. On je nekako inatno ostao zauvek izgubljen za buduća pokoljenja. Možda mu je to i bila sudbina. Možda je na taj način Blejk prikaz svoje najintimnije emocije sačuvao samo za sebe.

Predveče mu se slošilo, a sutradan ga je Džordž Ričmond našao u jako teškom stanju. Ležao je u krevetu

tu i pevao sopstvene pesme hvale i radosti što uskoro napušta ovaj svet i vraća se svome domu. Kako se plima finalne vizije uzdizala, reči su se prelamale preko jezika i u bestežinskom stanju lelujale oko ušiju prisutnih bez volje da se konektuju u smislene rečenice. Ričmond se sećao kako je samo u poslednjem momentu potpuno razgovetno sročio: „ni pravedni ni poročni nisu u najvišem stanju. Svi su u stanju sna u koji duša može zapasti svojim smrtonosnim snevanjima o dobru i zlu kad napušta Raj sledeći Zmiju.“

Međutim, toj misli prethodilo je tajanstveno čudo, svakako neprimetno ljudskom oku, ali ne i onima koji poznaju zakone večnosti, vremena i percepcije. Slike su se u Vilijamovoj viziji smenjivale jedne za drugom, i nepotrebno je reći da je u njima video duh svog brata, majke, spominjao je i Miliona i Jezekilja, mnoge velike duhove koji odavno više ne hodaju ovom zemljom, ali šta se dešavalo s njim kada je zastao na par sekundi i samo promrmljao u delirijumu sna: „Ti si tu...povedi me u rodnu zemlju, spreman sam...“. Ta isprekidana, ali ne i nedovršena rečenica čiji nastavak (*o pravednim i poročnim i njihovom stanju sna*) je usledio 36 sekundi kasnije, omogućila je sponu sa drugom dimenzijom postojanja. Kontakt je bio neizbežan, brz, odlučan, ali se na zemlji takve varijacije drugačije doživljavaju i manifestuju, stoga, iako niko od prisutnih, sem umirujućeg, ništa neobično nije uočio, vreme je tada zapravo stalo, otislo se u okean nepomičnosti. Ruka stradalnika, do pola dignuta kao da traži prijateljski stisak anđela, ili pak pozdravlja glasnika novog života, odugovlačila je sa upotpunjenjem pokreta. Bokal s mlakom vodom odgurnut sa ivice stalka usled Kejtine nerveze zadržala je neka nevidljiva sila u vazduhu na pola puta do patosa, dok se Ričmondovo telo nalik marioneti zaustavilo u položaju blage oduzetosti lišene želje da načini bilo kakav pokret u korist snage života. Sunce je već bilo zašlo, ali je zato preostala svetlost udružena sa plamenom tek upaljene kerozinske lampe i zamrznutom senkom noćnog leptira na zidu sobe, veličala prisutnu misteriju. Veličala je scenu na kojoj se uskoro pojavila figura bića, nejasnih kontura i oblika, poput oživljenog akvarela ili osenčene magle...

ALFABET - tri poteza Albiona^[3]

Dozvolite mi da se predstavim: pripadam bratstvu bića mesečeve svetlosti i ako vam otkrijem svoje pravo ime, vi ga nećete razumeti; stoga me zovite Albion. Da, isto kao onaj Posejdonov sin koga je ubio Herakle i isti kao onaj drevni mitski čovek čijim padom su nastala četiri Zoa^[4] Blejkove kosmogonije, koji personifikuje čitav ljudski rod. Mi iz bratstva već milionima godina

obitavamo na Mesecu u zemlji potpuno nevidljivoj čulnom svetu koja se zove Lunastija. Naši zakoni su dijametralno suprotno formulisani u odnosu na zemaljske, te je naše natčulno kretanje bestežinsko, predmeti nisu okupljeni u prostoru već u nizu međusobno nevezanih činova. Imamo naša zdanja, mitologiju, reke, krateri i planinske vence sa deltama gde žive divlji konji. Zapravo, čitav naš svet potčinjen je samo jednoj disciplini – disciplini Imaginacije. Iz nje sve izvire, i u nju sve uvire. Sve one drevne, arhaične slike provučene kroz ljudsku mitologiju svih naroda, oslikane su zahvaljujući kapljicama skrovitog krvotoka što cirkulise u bratstvu zapisa i snova već hiljadama godina.

Usled te skrivene veze, čitava ljudska populacija kroz onirički svet manje više doživljava prizore iz Lunastije, međutim, neophodno je da se naše večno postojeće slike s vremena na vreme prikažu u čulnoj sferi na način koji će im omogućiti egzistenciju i osnažiti vezu Lunastije i Zemlje. Stoga se na svakih par vekova neko od nas (uglavnom braća iz trećeg reda bratstva u koje je spadao i veliki pesnik i slikar o kome je ovde reč) spušta u donji svet kako bi bio izaslanik živućeg sna. Najčešće ga utelovljuje kroz umetnost i kad njegova misija bude upotpunjena, mi ga pozivamo natrag u postojbinu. Vi na zemlji takvo biće zovete prorokom, a mi iz Lunastije kaligrafom. Naravno, postoje i naša niža bića, takozvani polunati, ali oni su proizvod mutacije i samo u retkim prilikama sa zemlje zavire u reljefni predeo naše postojbine. Takvi „izleti“ su najčešće posledica konzumiranja psihičkog stimulansa. Tipičan primer polunata je bio pesnik Kolridž. On je ključem hiptonika otvarao vrata našeg sveta. Uspeo je vama ljudima da prenese viziju velelepne mesečeve palate koju je u neznanju poistovetio sa palatom Kublaj Kana, ali i sliku cveta što raste u centru Lunastičkog vrta. Ta slika je izrodila savršenu ljudsku maštariju. Glasila je:

Šta ako bi čovek zaspao i u snu se vinuo u Raj. I šta ako bi tamo ubrao jedan cvet kao dokaz da je bio u Raju. I šta ako bi, probudivši se otkrio taj cvet u svojoj ruci. Šta onda?

Nepotrebno je reći da su generacije ljubavnika nakon toga tražile cvet u zalog, i svojom mesečarskom zanesenošću hranila našu zemlju blagosiljajući je plodnošću. Ali da se vratimo na Blejka. Dakle, posao kaligrafa je da što vernije prenese (tj. oslika) svet naših zakona - zakona Imaginacije i približi ih ljudskom rodu. U svetu zemljaskih zakona naš izaslanik uglavnom je neshvaćen i nosi titulu lunatik (ludak) ali uprkos tome, on ispunjava misiju do kraja i kad dođe vreme povratka njegovo delo ostaje zapisano na stubovima

vremena. Kaligrafija je umetnost *davanja forme* znakovima na izražajan i vešt način, a njen stil je opisan kao alfabet. Naši kaligrafi daju formu nikad odsanjanim snovima; večno postojećim slikama prelomljenih kroz prizmu njihovih pogleda. Ovako je glasio Blejkov ALFABET.

Prvi potez – AL

1. Mesec u Raku, 2. Mesec u dvanaestici, 3. Mesec kao vladar Asc. (spona između zemlje i neba, ali i 12 sa 1), 4. Mesec na Sirijusu, 5. Mesec povezan sa Venerom u Jarcu (opozicija) i Uranom u Ribama (trigon)

„Reci mi Vilijame, ali iskreno“, oslovi ga Džon Flaksman dok mu je pokazivao svoj crtež na kome Ahil vuče Hektorovo telo “u šta veruješ?”

„Verujem da pre rođenja čovek živi u savršenom i beskonačnom postojanju, i da je njegov dolazak na ovaj svet neka vrsta pada sa beskonačnog na konačno. I verujem da u ranoj mladosti čovekova sećanja na prvobitno stanje ostaju sve dok na kraju ne budu potisnuta obrazovanjem i nametanjem pravila i konvencija. I verujem da popravljanje gradi uske puteve dok su zavojiti putevi bez popravljavanja putevi genija.“

Nije pravilo, ali je zaista redak slučaj da se član našeg bratstva rodi na zemlji za vreme vladavine Solara (dnevno rođenje) jer mora da bude kršten i blagosiljan našom svetlošću čim prvi put otvori kapke. Oči mu tada poprimaju mesečev sjaj. Vilijam je te hladne, novembarske noći prvim udahom bio obeležen najfinijom lunarnom supstancijom i obećanjem da će ta supstancija biti sačuvana od svih spoljnih uticaja (Sirijus) bez obzira koliko im Kaligraf bude izložen. Prilikom osmišljanja scenografije, London je važio za najpogodnije mesto izaslanstva, te je odlučeno da porodica uspešnog čarapara otvorenog za talente svoje dece, upriliči gostoprimstvo geniju nacije. Naravno, inicijacija i veza sa Lunastijom se morala desiti još u najranijem detinjstvu, stoga kad je bio uzrasta od četiri godine, Vilijam je uočio „božije“ lice kako naslanja glavu na prozor sobe usled čega je vrisnuo. Uplašena majka brižljivo ga je uzela u naručje udaljena stotinama kilometara od ideje šta se u tom mometu moglo desiti s njenim detetom. U sedmoj godini video je tri polja prekrivena anđelima bistrh krila. I naravno, kanal se otvorio (ili bolje rečeno veza se ostvarila) i od tada ga urođen mesečev vizionarski dar nije napuštao sve do smrti. Ipak, vizija nije smela ostati u posedu neiskorištenog talenta, već je morala pustiti korenje dublje od sloja oranice individualnog iskustva, i zahvaljući primenjenom kreativnom daru ostvariti komunikaciju sa običnim posmatračem (ljudskim bićem) brižljivo ga

spuštajući u ambis nepreglednih vizionarskih nivoa. Stoga, već u prvim godinama svog fizičkog života ruka našeg malog sanjara vrlo brzo je počela da žvrlja grube predstave čoveka ili životinje i savesno kopira sve čemu se približila; od očevih prljavih čizama ostavljenih pored kamina, pa sve do bubamara koje bi povremeno na listu breze ili vlati trave potražile predah od svog napornog leta. Bilo je suđeno da otac primeti talenat svog malog sina i sa deset godina ga pošalje u najbolju pripremnu školu za mlade umetnike, u Henri Parosovu školu crtanja. Tu otkriva Mikelandela, Direra, Rafaela i talas oduševljenja obliva ga u celosti. Ta ljubav prema njihovim delima biće mu stalni oslonac u daljem umetničkom životu. Uči da gipsane odlivke antike verno kopira olovkom na papir i budi mu se sklonost ka idealnoj formi. Odlivci Gladijatora, Venere, Herkula, antičkih junaka, sve dobija nove dimenzije postojanja u Vilijamovim očima i njegovim nactima. Sve što se dešava u tom ranom životnom periodu našeg junaka, služi kao idealna priprema za *Kaligrafiju sna*. Čisto slikarstvo je jedna od glavnih disciplina izaslanika Lunastije, i to se zna, ali ipak u dodiru sa zemljskim zakonima teško je izopštiti njeno uobličjenje na ovaj ili onaj način. Praktičan duh uvek je u sukobu sa maštom, i stoga nije čudo što njegov predstavnik, Blejkov otac – kaljeni zanatlija, izražava oprez. On sinovljevu karijeru slikara počinje doživljavati kao dosta maglovitu. Ne odvlači ga od slikarstva, ali ga u dobu od 14 godina šalje da uči graverski zanat kako bi bio siguran da njegov muški potomak neće gladovati. Tog prelomnog dana kad mesečina obasjava grudvu zemlje, pred našim mladim junakom vitkog stasa i nevešto očešljane kose unazad, pojavljuje se figura sredovečnog milostivog čoveka sede kose, grubih ruku, „ošmirglanih“ dugogodišnjim stažom gravera, sa nezaobilaznim detaljem osušene boje ispod noktiju.

„To je gospodin Bezir“, reče otac Vilijamu “slušaj ga i budi vredan i pažljiv kod njega, od danas učiš graverski zanat“. Vilijamu se svideo Bezir s obzirom da nije bio žigosan onom krutom konvencionalnom prirodom koja po svaku cenu mora da zagospodari šegrtom. Ne. On je bio dobri stari Bezir. Majstor svog zanata koji mu je podario jednolik i staromodan stil graviranja za čitav život – tačka i romb tehniku; tehniku koju je Vilijam voleo i poštovao. Širom mu je otvorio vrata antičkog sveta sa puteljkom što je vodio ka zlatnom rudniku mitologije na koju se Blejk uvek iznova oslanjao, otkrivajući u njoj univerzalni jezik ljudske mašte sa dijalektičkim varijacijama u skladu sa vremenom, mestom i lokalnom tradicijom. Veza sa Lunastijom je tako bivala sve čvršća. U svom mladom

učeniku, Bezir je video jedinstveni talenat udružen sa marljivošću i željom da se upiju sve tajne zanata, stoga ga kao njegov čuvar i zaštinik odvaja od dva problematična šegrta i šalje da crta spomenike i zgrade u mnogobrojnim starim crkvama u Londonu. Vilijam otkriva sjaj Vestminsterske opatije i upravo tada se u našem kaligrafu po prvi put javlja i neugasla ljubav prema gotskoj arhitekturi i skulpturi; prema gotskoj umetnosti kao i doživotna zahvalnost svom učitelju što mu je omogućio i dao slobodu da je proučava. Vremenom intuitivno uočava istinu, kao malo ko u ono vreme, da gotske figure iz „mračnog doba“ najverodostojnije opisuju duhovnog stanara u fizičkom telu. Kralj, svetac, ratnik...sve su to samo manifesti brojnih osećanja zakovanih u telesni stub životne uloge. Želeo je da iskaže svoje osećanje, viziju svojstvenu samo snazi njegovog genija, i gotskog junaka zaodene linijama Mikelandelovog vojnika. Zahvaljujući inspiraciji svog uzora, iscertava jedinstvenog *Josifa iz Arimateje*. Imaginacija teče u neometanoj slobodi i crtačka ruka se sve više bratimi sa njom, a priroda mu otkriva svet pun malih duhova nastanjenih u vlatima trave, laticama ruža i sićušnim insektima. To je i doba kad mu se *svet prikazuje u zrnju peska i nebo u divljem cvetu*, i sve te slike priziva deset godina kasnije u *Pesmama nevinosti* gde oslobađa svoje figure od gravitacionih sila i stega materijalizma, i oživljava ih u mentalnom, a ne fizičkom prostoru (kasnija karakteristika svih Blejkovih slika). Stoga ni *Tela* (duša) u njegovoj poemi ne želi da se spusti u postojanje; opire se da deluje u svetu radanja...

Nažalost, sve svome kraju hrli i Blejk kao dvadesetjednogodišnjak napušta Bezirove studije i sedam godina sna odsanjanog u marljivom radu među starim gotskim katedralama i još starijim spomenicima antike, i silazi u svet komercijalne umetnosti. Ipak, uspešno je završio pripremu koja je formirala njegov ukus i usmerila ga ka drugačijoj koncepciji umetnosti... Naš kaligraf se iskalio i bio spreman i više no što je mogao da pretpostavi...

Prvi potez je načinjen i neraskidiva veza uspostavljena.

Blejkovo iscertavanje KA

„Pesme Nevinosti“, „Knjiga o Teli“, „Ostrvo na Mesecu“, „Pesme Iskustva“,

Drugi potez – FA (AL - FA ...)

1. Mars u Lavu, 2. Mars vladar 5. i 10. Kuće, 3. Mars konjunkcija Neptunu, Mars trigon Plutonu (egzaktni), 4. Mars opozicija Saturnu, 5. Mars kvadrat Merkuru

*Tigre, tigre! Sjaš ko plam Je'l mu snaga kao grom
Usred noćnih gora sam! Kad puls dade srcu tvom?
Ko to večan, čiji rad. Je'l on strašan kao zmaj
Tvoj jezivi stvori sklad! Kad izdrža prizor taj?*

*Iz ponora, neba kog. Da li čekić, vatren stroj
On žar uze oka tvog? Taj iskova mozak tvoj?*

*I kakav mu beše let. Ko to smože silu svu
Kad te vatre zgrabi splet? Da zauzda stravu tu?*

„Ubeden sam da nam se suština života prikazuje u svom neometanom i slobodnom stanju; blagom, milosivom i ispunjenom ljubavlju. Ali ako neko pokuša da takav život omete okivajući ga u lance, desiće se ono neizbežno; postaće pobunjenički i nasilan. Niko nema pravo da tiraniše život, a tirana je svugde. Prikazuju se dostojanstveno kao kraljevi, žive u crkvama, ugnjetavaju decu u školama navlačeći im na um konvencionalne sponje bez pardona prema lakoći i ljupkosti neiskvarenog života. Sabljom zabrana i utvrđenih društvenih pravila krešu im ni do pola izrasla krila namenjena putu ka večnosti. Vidim grobno kamenje tamo gde treba da je cveće, i u svakom dečijem krikui straha čujem te umom skovane sponje osmišljene u planskoj zaveri autoritativnih roditelja, učitelja, sveštenika, dadilja... Moja vizija Nabukodonosora iz *Venčanja Neba i Pakla* nije vizija biblijskog kralja čija je čovečnost bila uterana u prirodu strpljivog vola koji mora pasti travu i čekati Boga da ga pomiluje i uzdigne mu pogled ka nebu. Ne. Moj Nabukodonosor usled ugnjetavanja postaje žestok i ratoboran. Iako je njegova figura groteskna i prikazuje ludilo na najnižem stupnju degradacije kada je dozvolio da njegova mašta bude uništena materijalizmom, taj stupanj nije konačan jer se sa njega uzdiže revoltom i besom. Moje *Venčanje* izvlači tu prekopotrebnu energiju iz donjih dubina preko Orka – duha revolucionarne slobode i boga mučenika, Rintre – strasti i besa kao duše revolucije, vatrene zmije, džina i lava. Taj pakao ili energija svakako je jedan od modusa života; i zavijanje vukova i bes olujnog mora i destruktivni mač isto su delovi večnosti. Bez suprotnosti nema napretka, poznato odvajkada, a i reći ću ti prijatelju da nijedno raspoloženje duše nije prosto dobro ili loše; koje lice je okrenuto zavisi od okolnosti. Roditeljska zabrana hrani u detetu hedonistu i pljačkaša, crkva koja uništava ideju slobodne ljubavi rađa perverziju u čoveku, dok despotska vlast kad tad povlači prilike za kolektivnu energiju revolucije. Da, i zmajevi će bljuvati vatru. Znaš, kad sam još onomad kao mladić bio željan svega što pruža slikarska kultura, jedno vreme proveo sam na *Kraljevskoj akademiji* u neudobnom stanju kojekavog čumeza koji suzbija svaki duhovni napredak. Većito

stanje čaure. Nastavnici su pobuđivali moju anatemu, insistirajući da crtam prirodne objekte koji su oduvek bili u sukobu sa mojom maštom, slabeći je. Tako su mi saplitali noge, a ja nisam želeo da se spotičem i padam u svojim vizijama. Želeo sam ih čiste, snažne i kristalno jasne. Buntovna energija o kojoj ti pričam tada je progovorila iz mene jedno najjednostanije; „Zbogom!“...taj oproštaj je bio jedna od najboljih odluka koje sam doneo u životu (što se ispostavilo i kasnije). Zaista mislim da su *tigrovi gneva nekad daleko mudriji nego konji podučavanja*. Dakle, verujem u revoluciju, sa punim pesničkim i slikarskim entuzijazmom verujem u energiju kao sredstvo za oslobođenje od okova konvencija, lažnog morala i razuma. Verujem u čovekovu mogućnost da pomoću nje ponovo uspostavi vezu sa večnošću i beskonačnošću, koji su, uostalom, njegova prirodna domovina, a od kojih je odsečen ograničenjima ovozemljaskog sveta ... *put neumerenosti vodi u palatu mudrosti...* Takva energija naširoko se proteže kroz *Venčanje*, a njena esencija u samo par stihova sublimiše se u mom *Tigru*. On je dragulj te misli u kratkoj formi. Neki su me kritikovali da preko njega pokušavam da zderem veo i iznesem tajnu i značenje zla. Ali to nije tačno. U njemu nema zla, već samo prikaz goruće energije u punoj veličanstvenosti koja povremeno zadire i u alhemijske procese i Hermetiku, a završava pitanjem bez odgovora: „Da li je onaj koji je stvorio jagnje, stvorio i tebe?“.

Neka misle koliko god hoće da sam uskogrudi fanatik sposoban da uživa samo u svojoj umetnosti, ali to nije tačno; ja sam samo bio i ostao dosledan svojoj viziji i ostaću i dalje, bez obzira koliko ona kopkala oči drugima i dolazila u sukobe sa pojedincima.“

Tako je govorio Blejk jednom svom poznaniku davne 1793. godine. Govorio je ključnu istinu – viziji treba pogon, volja i snaga da je sprovedu u delo, ma kako ona uzvišena bila u svojoj biti. Potrebna je vatra da obistini alhemijski proces sagorevanja. Goreti u slučaju proroka znači sve, bit bez plamena – gotovo ništa. Stoga, kad kaligraf biva kršten mesečevom svetlošću, izuzetno treba voditi računa o tome da se u njenoj supstanciji nađu Aresove planetarne čestice. Zapravo ne samo da se nađu, već da budu naelektrisane velikim intenzitetom, jer samo tako se mogu prevazići sve prepreke koje pred njega postavlja zemno carstvo. Iako su milost i pravda izraženi na misionarskom putu, neosporno je da ljudski zakoni na stotinu mogućih načina spotiču upotpunjenje vizije i njenu vezu sa beskonačnim. Stoga FA je možda i najbitniji slogan kaligrafskog stila jer predstavlja pogon, mašinu sa unutrašnjim sagorevanjem, snagu zahvaljujući kojoj se daje konačna forma večno postojećim slikama.

Drugi potez je načinjen. Ko ga ima – daću mu ga; ko ga nema – oduzeću mu ga.

*Blejkovo isrcrtavanje FA:
„Venčanje Neba i Pakla“, „Tigar“,
“Francuska revolucija“*

Treći potez – BET (AL –FA – BET)

1. Sunce u Strelcu u 5. Kući, 2. Jupiter u Strelcu u 5. kući u konjunkciji sa Suncem, 3. Sunce trigon Neptunu, 4. Sunce sekstil Saturnu

Blejkovo isrcrtavanje BET: *Jerusalim; vizije Albiona, Milton, Knjiga o Jovu, serija Dante.*

„Nevinost je nemoguće ponovo zadobiti, ali je u *Jerusalimu* umetnik izrazio konačno stanje kojem čovek može težiti Imaginacijom posle prolaska kroz mračne regione iskustva“, reče jednom prilikom Entoni Blant.

Dva dana nakon što se vratio iz Felfma, malog naselja sa seoskim manirima i gostoljubivim meštanim, u blizini Saseksa, u svoj rodni grad, sada kao četrdesetpetogodišnjak, odlučio je da prošetala ulicama Londona i razbistri glavu od svega što mu se desilo prethodnih godina. Koračao je ka keju, ka Temzi, željan njenog jesenjeg mirisa i tihog žubora osuđenog da krije tajne šapate minulih londonskih noći. Prisećao se svih poraza kojima je bila izložena njegova umetnost prethodnih godina od strane, kako ih je zvao, duhovnih neprijatelja. Setio se prvo Vilijama Hejlja, svog poslodavaca u Felfmu za koga je radio gravure svih vrsta. Setio se čestih prepirki s njim, novčane zavisnosti koju je osećao prema njemu i koja mu je podmuklo krala svadljive reči čineći ga nemim na mnoge nepravde. Setio se svih onih Hejljevih smešnih pesama poput *Malog mornara Toma*, za koje je bio prinuđen da radi ilustracije istovremeno se izlažući podsmehu „kolega“. Sautijeva javna kritika mu nije dala spokoja: „Pesnik je imao osobenu sreću da se sretne sa slikarem sposobnim da ispoštuje njegove zamisli, stoga, ne znam da li da se više divimo geniju g. Vilijama Blejka ili g. Vilijama Hejlja“. Setio se i Flaksmanovog pisma Hejlju u kome ga nagovara da svog vernog gravera drži podalje od „maštarija“, i uguši njegov zanos ka crtežima velikog formata za koje nije kvalifikovan. Setio se i one gospođe ugladenih aristokratskih manira sa jednog balskog prijema. Zaboravio joj je ime, ali ne i misao izrečenu na njegov račun; „Taj čovek nema zemaljsko znanje koje obezbeđuje uspeh u profesiji i istaknutost u društvu. Svaki umetnik koji želi da uspe i uspne se na društvenoj lestvici, mora se uzdići na plimi mode ili imati društvenih čari i takta. Taj čovek to

nema. No, ipak mu se ne može osporiti izuzetan talenat udružen sa dobrotom“. „Da“, mislio je tako u sebi “ zaista nemam te „privilegije“, a ni lična sredstva pomoću kojih bih bez problema gurao svoju umetnost, već ta stalna zavisnost od drugih... nikako da je prevaziđem“. A on nije bio predodređen za dvoranina, već kralja u svom domaćinstvu. Ipak, nije sve proteklih godina bilo tako loše; verno je preneo neke od svojih najjasnijih vizija kroz crteže i slike u grafičku umetnost... ali znao je da je to samo predigra za nešto mnogo veće i obimnije po svom sadržaju, *trijumfalno u svojoj suštini, jer će sve znanje i iskustvo stečeno prethodih godina izneti na videlo u punom sjaju*. To iluminarno delo već je video u snovima. Zvaće se *Jerusalim; emanacija diva Albiona*. I to će biti on. To će biti blejkovsko od Blejka. Da, trebaće mu volje i istrajnosti da sve te slike umetne u zemaljske okvire, ali zna da vreme radi za njega. Naučio se strpljenju, ovladao je svojom energijom. Važno je da nije više uslovljen Hejlijevim prohtevima i zapovestima. Doduše, ne živi više na selu i u velelepnoj šestosobnoj seoskoj kući u neometanoj idili prirode, sad se ponovo spustio u svet, u mali stančić sa dve sobice. Ipak, odlučan je. Možda odlučniji nego ikad da materijalni poraz pretvori u duhovnu pobedu. „Da, đavo drži moju vreću s novcem“, mrmljao je u sebi osećajući titraje blaženstva i olakšanja dok je vijugava igra rečnih talasa Temze upijala njegovu zabrinutost i raspolučene ostatke očajanja. „Šta me briga, imam duševnu radost i duševno zdravlje, i duhovne prijatelje i duševno bogatstvo. Imam ženu koju volim i koja me voli – sve sam, osim bogat materijalno. Da, đavo drži moju kesu s novcem“.

Nada mu se vratila tog dana, i u njenu čast je te 1804. godine izgravirao veličanstvenu naslovnu stranu dela koje će organski rasti i razvijati se dugi niz predstojećih godina. Živi povučeno u ulici Saut Molton i *Jeruslim* je postao njegov život, ali ne i sredstvo za život. I pored svoje marljivosti stalno se nalazi u kritičnoj finansijskoj situaciji. Narudžbine su uvek nekako na šaljiv, zlokoban način odlazile drugima – modernijim umetnicima. Nije nikada mogao da zaboravi onu nepravdu koju mu je naneo Kromek, anagažujući ga da napravi ilustracije za Blerov *Grob*, da bi se kasnije predomislio i posao ponudio uglađenom graveru Skajvonetiju. Taj isti mu je pokvario započet rad i doneo veliki finansijski gubitak. Razočarenje je bilo duboko, teško za opisati. Ali bez obzira na sve, nikome nije dozvoljavao da ga spotakne u izgradnji nebeskog *Jerusalima*, sve do njegovog završetka i konačnog trijumfa okupanog u mesečevoj svetlosti 1820. godine.

Vizije koje su se godinama razvijale i rasle u tom monumentalnom delu postaju vanvremenske. Poveza-

ne su kao delovi u celinu, kao delovi površine lopte (iliti meseca) svi jednako udaljeni od središta. Kao i snovi, te vizije Blejku se javljaju kroz pojedinačne, simbolične slike. Nema hronologije, već samo niz živih snova. Stranice *Jerusalima* su kaligrafske u najpotpunijem stilu. Da to je ono delo za koje se naš prorok čitavog zemaljskog života spremao. To je delo koje su sanjali mudraci svih vremena, ali su umirali bez sposobnosti da snove predoče običnim ljudima. To je pove-tarac raznobojnih slika koji duva svakodnevno niz hodnike naših palata. Zahvaljući njemu izmeren je na svakoj stranica velelepno delo i odiše našom divotom. Neke čak sijaju u veličanstvenosti, kao onaj prikaz Albiona pred Isusom raspetim na drvetu života. Dirljivost odnosa smrtne i božanske prirode prevazilazi sve. Ta slika ima potpunost ikone na kojoj ništa nije suvišno i ništa ne nedostaje. Prvo remek delo je kompletirano i kaligrafija je pred samim finišom. Ipak, nedostaje još malo. Taj pedalj do cilja ocrtao se na 22 iluminarne ploče sa motivima iz *Knjiga o Jovu*.

It's accomplished (upotpunjenje)

Ovu seriju počinjem i završavam verovanjem da je hrišćanstvo sloboda i tela i uma da se bavi božanskim umetnostima Imaginacije, Imaginacije čijeg je stvarnog i večnog sveta ovaj svet samo bleđa senka.

Na prvoj ploči Drvo života. Na njemu vise muzički instrumenti – netaknuti. Ispod njega Jov i njegova porodica se mole Bogu. Na poslednjoj ploči Jov i njegova porodica uzimaju te iste instrumente i sviraju i pevaju sa revnošću Tvorcu. Između prvog i poslednjeg motiva, dvadeset slika patnje. To je bila proročka vizija mnogo veća od pukih ilustracija Biblije istkana sa Blejkovim poznavanjem i hrišćanske kabale i neoplatonizma. Sve Jovove muke na kraju nestaju poput sna pred zornim svetlom, i služe kao refleksija Blejku za dugotrajni i mukotrpn deo života kroz koji je i on sam prošao. Patnje iščezavaju, tako glatko oslikane i saživljene sa Jovovskim pričom. Tako duhovni putnik prolazi kroz stanja da bi došao do vrhovnog.

Stanja se menjaju, ali se individualni identitet nikad ne menja, niti prestaje.

Imaginacija nije samo stanje, ona je ljudsko postojanje.

Pa, dragi čitaocē ovde ću da završim priču o našem kaligrafu. Mogao bih još štošta reći, kao i to da je pred stare dane stekao jedan krug, ako ne sledbenika onda svakako poštovaoca, među kojima su bili Džordž Kamberlend, Džon Linela, pomenuti Samjuel Palmer sa svojim Šorehamskim starodrevnicima, zatim Džordž Varli – profesionalni astrolog i jedan od retkih koji

Blejka nije smatrao ludim i dr. Međutim, to i nije toliko bitno za našu priču. Suština je upravo u protoku večno postojećih slika i ruke koja ih je hvatala i spuštala na zemlju. Suština je tu.

Vreme je da se udaljim. Trideset šest sekundi je brzo prošlo. Zar ne? Neka moja pojava i sve ovde rečeno ostane mala tajna. Stoga ššššš. Vraćam se sa našim bratom u Lunastiju.

Zatim figura bića, nejasnih kontura i oblika, poput oživljenog akvarela ili osenčene magle samo ispari bez trunke stida i stopi se sa zagušljivim letnjim vazduhom...

Vreme se pokrenu. Ruka umirajućeg, do pola dignuta kao da traži prijateljski stisak anđela, ili pak pozdavlja glasnika novog života, pade na krevet. Bokali s mlakom vodom odgurnut sa ivice stalka usled Kejtine nerveze nevidljiva sila otpusti u korist gravitacije i porcelan u dodiru sa čvrstim tlom prsnu u paramparčad. Ričmondovo telo nalik marioneti ipak napravi pokret u korist snage života, dok se zamrznuta senka noćnog leptira na zidu sobe u trenu razmahala krilima i prepustila slučaj praznini zida. A Blejk pred odlazak sroči „ni pravedni ni poročni nisu u najvišem stanju. Svi su u stanju sna u koji duša može zapasti svojim smrtonosnim snevanjima o dobru i zlu, kad napušta Raj sledeći Zmiju“...

Baltazar Blum

[1] Dnevnik Samjuela Palmera ne postoji. Ovde je kreiran s namerom da iz ugla posmatrača (jednog od Vilijamovih poznanika) opiše neke bitne biografske segmente iz zadnjih godina Blejkovog života.

[2] *Starac dana* (Ancient of Days) je jedna od napoznatijih Blejkovih slika i jedna od apozicija Božijeg imena u *Starom zavetu*. U literaturi koju sam čitao pripremajući se za ovu priču o Blejku nalazim da se figura sa te slike najčešće poistovećuje sa Urizenom. U Blejkovoj kosmogoniji on je nesrećni genij koji je stvorio svet zasnovan na principima razuma, nauke i čula, time ga ogradiвши (ili zaokruzivši šestarom) od sveta večnosti. Takođe, on je i bog ortodoksnih religija.

[3] Tri kaligrafska poteza protumačena iz astrološkog ugla (i sa njim u sprezi, naravno), zapravo predstavljaju tri ključna faktora u tumačenju horoskopa: 1. Ascendent i njegov vladar Mesec (sa svim opisima) 2. vladar 5. kuće – Mars (s obzirom da je u pitanju kreativni rad) i 3. Sunce kao glavni predstavnik individualnog razvoja natusa. Ono ovde takođe egzistira u oblasti stvaralaštva (5. kuća). Postupna gradacija ta tri faktora na kraju upotpunjuje (kompletira) sliku o natusu.

[4] Četiri Zoa su u Blejkovoj kosmogoniji četiri večna oblika ljudske prirode.

© Kepler asocijacija profesionalnih astrologa, Beograd, Srbija. Sva prava zadržana, 2011. // Design & Coding by [studio triD](#)

Objavljeno 26. avgusta 2013.

Zoran Zelić se prvi put se ozbiljnije zainteresovao za astrologiju (tradicionalnu) 2006. godine. Sledeće, 2007. pohađa šetomesečni kurs horarne astrologije kod Ferenc Čik Nađa, praktičara primenjene astrologije i predstavnika linije londonskog astrologa Džona Frolija. Tokom 2008. godine redovno prisustvuje astrološkim radionicama posvećenim praktičnom značaju horarne astrologije. 2009. godine upisuje se na astroloske studije Kepler Instituta u Beogradu. U martu 2013. godine sa uspehom diplomira i stiče status Astrologa istraživača i ISAR sertifikacije. Inspiraciju za članke i priče pronalazi u književnosti 20. veka, naročito u delima Džojsova, Kafke, Borhesa, Nabokova, Foknera, Selina, Oстера, kao i u onom malom broju duhova snažne imaginacije koji su bili u stanju da stvaraju sopstvene svetove sa vlastitom realnošću i atmosferom poput Dantea, Blejka, Poa. Mitološki obrazac je, takođe, nezaobilazan segment u njegovom radu, kao i „učenje bez učenja“ zen budizma. Veruje da se ljudima astrološke (ili životne) poruke najbolje mogu preneti upravo putem priča i parabola tj. *mythosa* jer na taj način astrologija postaje živuća, postaje živi mit i čini čitaoca aktivnim saučesnikom.

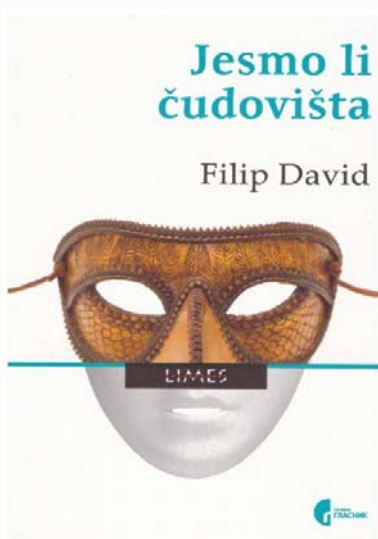
Kepler institut

Jesmo li čudovišta?

"ISTINA VIŠE NIJE NA CENI, NE FUNKCIONIŠE. NE VERUJE SE SVOJIM OČIMA, SVOJOJ PAMETI, NE VERUJE SE OČIGLEDNOM. TO JE SVAKAKO DEPRIMIRAJUĆE"

Predstavljanje književnika i dramaturga Filipa Davida, intelektualca, vrsnog objektiva jednog posrnutog društva, ne bi bilo moguće bez stavljanja akcenta na njegov uvek angažovan i dosledan stav, ali zbog kog često trpi sirovu, "radikalnu" reakciju sredine. Paradigma njegovog delovanja sadržana je, ipak, u reči nezavisnost – još od osnivanja Nezavisnih pisaca u Sarajevu 1989, preko udruživanja nezavisnih intelektualaca u Beogradski krug 1990, udaljenja sa RTS-a kao urednika Dramskog programa 1992. zbog osnivanja Nezavisnog sindikata u toj kući, pa do osnivanja nezavisnog udruženja Forum pisaca 1999. godine. Upravo zbog tih devedesetih, javno se 2016. ogradio od prisustva predsednika Srbije Tomislava Nikolića dok je dobio nagradu za najbolju knjigu u bibliotekama Srbije.

Njegov nedvosmisleni stav je da "Srbija bez Kosova" otvara put ka Evropskoj uniji. Da aktuelna vlast ima najmanje prava da prisvaja lik i delo Danila Kiša, jer je oličenje nacionalizma koji je Kiš kritikovao. Da je dodela Nobelove nagrade Handkeu znak da je duh Miloševića i Karadžića pušten iz boce. I još mnogo toga. U nedavno objavljenoj knjizi *Jesmo li čudovišta*,

u izdanju Službenog glasnika, govori o politici, moralu, devedesetim, o jevrejskom identitetu; o nasilju i filozofskom stavu "stoj, gledaj i ne mešaj se" iz kog, kako kaže, narasta pravo čudovište koje proguta čitavog čoveka.

"VREME": Stanje u Srbiji ste pre nekoliko meseci opisali kao "puzajući fašizam". Da li biste to "puzajući" rekli i danas?

Filip David: Fašizam je ideologija sposobna za mnoga prerusavanja. Savremeni fašizam se razlikuje od onog nekadašnjeg, ali imaju i dosta toga zajedničkog. O tome je mnogo rečeno i pisano. Populizam je jedan od savremenih oblika potencijalnog fašizma. Ljudski život gubi cenu, pojedinac se povlači pred kolektivitetom, patriotizam se preobražava u žrtvovanje za "više ciljeve", nasilje prema neistomišljenicima se institucionalizuje, rasizam i primitivizam postaju sastavni deo svakodnevnog govora i ponašanja.

U militarizovanom društvu ljudi postaju mravi, to je tačno zapažanje Karla Jaspersa. Svakodnevno se susrećemo sa ovakvim pojavama, koje postaju vladajući oblik ponašanja, a to vidimo u onome što se događa uzbujujućem Obradoviću, u paljenju kuće lokalnog novinara, rasistički obojenim izlivima mržnje na društvenim mrežama prema tamnoputom Brazilcu, fudbaleru zbog skrivljenog penala, u podršci bivšem košarkašu zato što je pretukao ženu. Ko prati šta se i kako piše u anonimnim komentarima i u mnogim drugim slučajevima, ostaće užasnut ogromnom količinom vredanja, verbalnog blata i mulja, veličanja nasilja i ksenofobije. Neko možda misli kako su to marginalne pojave, ali upravo takve pojave nagoveštavaju ili izražavaju duh novog fašizma koji nekako visi u vazduhu. Sve to stvara osećanje unutrašnje nesigurnosti i napetosti u državi gde su se institucije obezvređile, gde je sva moć u jednoj vladajućoj političkoj partiji i vodi koji umesto institucija odlučuje ko je u pravu, a ko je kriv. To su elementi "puzajućeg fašizma" koji se brzo i lako može pretvoriti u onaj pravi, iz prošlosti poznati fašizam, sada u novom ruhu.

Kada je ovde uspostavljen kulturni model koji je osnov za "puzajući fašizam"? Devedesetih?

"Kulturni model" obuhvata ukupan način mišljenja, sistem vrednosti na kojem se zasniva jedno društvo, neka zajednica. Mi to nemamo. "Vrednosti" na kojima se zasniva naš dominantni način mišljenja u najvećoj meri čine licemerje, primitivizam, demagogija, netolerancija. Veći deo društva se toliko saživeo sa takvim stanjem da ga prihvata kao nešto samo po sebi

razumljivo. Naši sunarodnici koji su duže vreme boravili u inostranstvu, pa su se vratili, zapanjeni su stanjem morala u Srbiji. Tako jedan ugledni ekonomista u svojim utiscima posle desetogodišnjeg boravka u Londonu i povratka u Srbiju saopštava da je šokiran opštom hipokrizijom i beščašćem koje ovde zatiče. Nedostatak morala u poslovanju, u svakodnevnim odnosima, u politici, u kontrolisanim tabloidima, kako pisanim tako i u onim elektronskim, dostigao je nultu tačku novinarske etike.

Ovaj naš svet u kojem živimo pretvorio se u neko nebulozno stanje između kupleraja i ludnice. Kupleraj, to su ovi rijalitiji pornografskog sadržaja koji se emituju dan i noć, naslovne stranice tabloidnih novina, a ludnica je ono što se događa u našem političkom životu, atmosfera u Skupštini, razne afere koje ostaju nerasvetljene. Revizija istorije je takođe značajan deo tog ludila. Da spomenem samo najnoviji primer beščašća, kada je nedavno Ulica Stjepana Filipovića, istinskog heroja oslobođilačkog rata, preimenovana i dodeljena izvesnom ustaši. A kada je neko to obelodanio, na brzinu je ponovo preimenovana, ali nije vraćena Stjepanu Filipoviću. Zaluđ zaklinjanje u evropsku budućnost ako se ta budućnost gradi na poluistinama i lažima. Hana Arent je pisala o lažima koje uništavaju samu strukturu društva, gde lažovi postaju žrtve sopstvenih izmišljotina, o mreži samoobmana koje se uvlače u sve institucije društva. Tamo gde postoji lažno prikazivanje prošlosti, i sadašnjost se pretvara u veliku laž. Društvo zasnovano na laži je društvo bez dostojanstva i morala, bez istinske nade. Bez morala i etike nema stabilnih društava. Sve je na staklenim nogama, politika, ekonomija, budućnost države.

Kritikovali ste ovdašnju euforiju oko dodele Nobelove nagrade Handkeu. Vidite li to i kao revizionizam devedesetih?

Peter Handke je devedesetih godina dolazio u Srbiju da pruži podršku Miloševiću. To nije bila podrška građanskoj i demokratskoj Srbiji nego politici Slobodana Miloševića. A znamo šta nam je ta politika donela i kuda nas je odvela. U svom dužem tekstu "Pravda za Srbiju" Handke između ostalog piše kako se šeta Kalemegdanom i prolazi pored penzionera kojima vidi sjaj u očima, od sreće i zadovoljstva, a to je vreme kada su penzije spale na jednu marku, kada su se penzioneri i ostala sirotinja tukli na Trgu Republike za parče hleba, a prodavnice bile prazne. Handke takođe hvali uličnu prodaju benzina u kanisterima, jer se ostvaruje nešto čega u Evropi nema, a to je, kako on veli, neposredan srdačan odnos između prodavaca i kupaca. Kakva

budalaština! Teško je odvojiti Handkea pisca od Handkea političara. Dodeljivanje Nobelove nagrade za književnost, kako se pokazalo, samo je otvorilo stare rane na ovom našem još uvek zapaljivom području. Euforija koja se kod nas podigla nije u vezi sa njegovom literaturom. Handke se žali kako je u Srbiji malo prevođen i malo čitan. Ta euforija je u najvećoj meri vezana za podršku propaloj politici Slobodana Miloševića. Ta nemojte mi reći da je "naš drugi nobelovac" slavljem zbog onoga što je napisao, da su Handkea čitali ministar Vulin i predsednik Vučić, osuđeni ratni zločinac Šešelj. Oni koji ga sada na sav glas hvale i slave, o književnom delu ovog Austrijanca nemaju pojma. Dakle, u pitanju je buđenje nostalgичnih uspomena na vreme devedesetih, na vreme sankcija kada je Srbija, zahvaljujući svojoj politici i svome rukovodstvu, postala odbačena od većeg dela civilizovanog sveta, postala svetski parija. Handke političar je proizvod tog vremena i neraskidivo je povezan sa svim onim lošim što se u tom vremenu događalo.

Kada govorimo o društvenoj ulozi intelektualaca, kako je ocenjujete danas?

U svojoj znamenitoj studiji "Izdaja intelektualaca" objavljenoj 1927. godine u Parizu, Žilijen Benda je pisao o doprinosu intelektualaca različitim oblicima strasti, političkim i nacionalnim pre svega, zbog čega je dvadeseti vek obeležen kao vek intelektualnog organizovanja političkih mržnji. Do tada, u protekle gotovo dve hiljade godina ljudske istorije, taj isti poseban sloj ljudi, "proizvođači duha", umetnici, naučnici, filozofi, suprotstavljao se političkim strastima, raznim oblicima mržnje, individualnom egoizmu. U novije doba dolazi do bitne promene: intelektualci pristaju na igru političkih strasti, a oni koji su zadržali pravo da misle i govore slobodno i koji veruju da rodoljublje ne isključuje pravo na kritiku, i ne slažu se da je domovina u pravu i kada greši, proglašavaju se neprijateljima naroda. Taj oblik sumnjivog rodoljublja modernog intelektualca ispoljava se u teškim oblicima ksenofobije, mržnji i strahu od drugih i drugačijih i potcenjivanju svega što nije "naše". Intelektualci, tobože služeći domovini, služe, u stvari, političkim interesima i strastima, iskazuju lojalnost političkim vođama. Ovaj Bendin opis sasvim dobro odgovara i sadašnjem stanju.

"Elita gora od rulje" glasi naslov jedne knjige eseja Mirka Kovača o ulozi intelektualaca u naše vreme. Blizina vlasti opčinjava mnoge intelektualce, a ta blizina vlasti donosi raznovrsne pogodnosti i koristi kojima su podređeni uverenja i intelektualno poštenje. Mnogi intelektualci na ovom našem prostoru i u našem

vremenu i te kako su doprineli raspirivanju mržnje, snoseći nemalu odgovornost za mnoge tragične zblude i počinjene zločine.

U septembru ste predložili osnivanje novog Beogradskog kruga, na drugačiji način i u novim okolnostima. Šta se dalje događalo sa tim predlogom?

Bio je to samo predlog o osnivanju stalne tribine na kojoj bi se govorilo o vremenu i svetu u kojem živimo. Pogrešno je protumačeno kao neki nastavak delovanja Beogradskog kruga. Ta tribina je pokrenuta kao zajednički projekat Građanskog demokratskog foruma i Forumu pisaca i, evo, uspešno traje već nekoliko meseci, svake subote, a gosti su istoričari, političari, pisci iz raznih delova bivše Jugoslavije. Inače, Beogradski krug je, kada to već spominjemo, odigrao svoju ulogu i ne bi ga valjalo obnavljati, niti bi se tako nešto moglo. Beogradski krug je imao program od samo jedne rečenice, ali važne, koju je izgovorio Rade Konstantinović na osnivačkoj skupštini, a to je ona Srbija koja se ne miri sa zločinom. Druga Srbija znači samo to: drugačija, bolja Srbija. Nacionalisti raznih boja ne prihvataju takvu Srbiju. Mnogi od njih svojom su retorikom i svojim ekstremnim stavovima uveliko doprineli krvavom raspadu Jugoslavije.

Mnogi su bili uvereni da Samoodbrana može da stane na čelo građanskog bunta. Ali, šta se u međuvremenu dogodilo, postoji li ona još?

Samoodbrana je bio zanimljiv pokušaj grupe ličnosti afirmisanih u svojim pozivima koji su bez želje da se osvoji vlast bili neka vrsta korektiva, kritičke javnosti, u odsustvu pravog i uticajnog javnog mnjenja. Međutim, nisu prevaziđene neke nesuglasice oko načina organizovanja, a postojale su i razlike u gledanju na pravce i oblike delovanja. Da me sada pitate da li Samoodbrana još uvek postoji u svom prvobitno zamišljenom obliku, ne bih umeo da vam odgovorim.

Da li je i stav prema bojkotu bio kamen raskršća u Samoodbrani i da li to pitanje danas izaziva krucijalne podele u srpskom društvu?

I oko toga nismo bili jednoglasni. Odnosno, imam pravo da govorim samo u svoje ime, ne slažem se sa bojkotom, uveren sam da bojkot nije najbolji način suprotstavljanja ovom i ovakvom režimu. Uveren sam da bojkot vodi samouništenju opozicije i predstavlja predaju pre glavne izborne bitke. Šta bi vladajuća partija mogla više poželeti od toga? Pa i u novom Lukašenkovom parlamentu nema više nijednog opozi-

cionog poslanika. Da li se neko potresao zbog toga? Naši opozicionari se oglašuju i na sugestije pojedinih predstavnika Evropske unije da se izade na izbore. Nije jasno šta se bojkotom dobija, ali je sigurno da se gubi i ono malo, ali važno, što se ima: neki gradovi u unutrašnjosti, neke beogradske opštine, glas u Skupštini kakva je da je, finansijska pomoć koju država daje parlamentarnim strankama. Uložiti svu energiju u popravljavanje izbornih uslova, to je sveta dužnost. Istini za volju, tu je nešto i postignuto, iako još uvek nedovoljno. U toj bici opozicija ne sme da posustane. Međutim, događa se nešto apsurdno, bes i jed jednog uticajnog dela opozicije usmerava se prema onima koji kritikuju ideju bojkota, a postaju i ostaju pasivni u svemu ostalom.

Pod kojim okolnostima i uslovima biste imali eventualno opravdanje (razumevanje) za bojkot?

Ne znam šta će opozicija raditi posle izbora u kojima nije učestvovala. Jedino se može nadati da će se vlast sama od sebe urušiti. Posle koliko godina? Deset, dvadeset? Nisam čuo za neke razumne planove opozicije šta posle u uslovima koji će biti čak i gori nego danas, bez mogućnosti da se oglasi, bez finansijske podrške, a biće izgubljeno iono malo što danas ima. Prava opoziciona apokalipsa!

Slažem se, izborni uslovi su loši generalno posmatrano, ali vredi pokušati da se pridobiju oni glasači koji se drže po strani i ne izlaze na izbore. I umesto da se opozicioni lideri organizuju da pridobiju ove neodlučne, oni i one koji bi glasali za opoziciju odgovaraju da izađu na izbore.

Osim bojkota, kako u načelu vidite stanje u opoziciji?

Žao mi je što moram reći da se sadašnji programi opozicije svode na borbu za голу vlast, nejasni su u odnosu na najkrupnije i najvažnije državne probleme, pitanje Kosova i stava prema ulasku u Evropsku uniju. U Savezu za Srbiju, kao najjačoj opozicionoj grupaciji, najglasniji su oni koji su za patrijarhalnu "domaćinsku Srbiju", sa simpatijama prema problematičnom Evroazijskom savezu zasnovanom na rasnoj i verskoj osnovi, na obnovi imperijalne Rusije. Čitajte šta o tome piše istaknuti evroazijac filozof Aleksandar Dugin, dugogodišnji savetnik Vladimira Putina. Evroazijski savez vraća nas stotinak godina unazad. Daleko od svake društvene, ekonomske, političke reforme. Kakve veze to ima sa, recimo, Demokratskom strankom, sa njenim načelima?

Kažu, kada osvojimo vlast, dogovorićemo se o svemu. Teško. Već smo toliko godina izgubili u nasumičnom lutanju za sopstvenim identitetom zasnovanim na dobrobiti svih građana Srbije. Ne treba da spominjem, to se podrazumeva, da bez jake i samosvesne opozicije nema ni jake i poštovane Srbije. Ono što bi većinska opozicija morala da uradi, a ne čini, to je da istera na čistinu vladajuću partiju i državni vrh u tobožnjim zalaganjima za evropski put i tobožnje presecanje kosovskog čvora, da dokaže kako je to neiskrena politika koju, kako sada izgleda, sadašnja vlast neće, niti želi, niti može da ostvari. Ako toga nema, nema ni suštinske razlike između onoga što proklamuje vlast, ni onoga što se čita u programu Saveza za Srbiju, ni u spoljnoj ni u unutrašnjoj politici. Deklarativno svi su protiv korupcije, za bolji standard, za pravnu državu, slobodu medija, veće plate i penzije, sve lepa želja do lepe želje, ali to je nemoguće bez promene samog sistema, odlučnog iskoraka, kapitalnog preokreta u rešavanju onih krupnih političkih pitanja bez kojih nema ni rešavanja ključnih pitanja unutrašnje politike, ekonomije i kulture.

Upravo zbog stava "Srbija bez Kosova" i danas ste na udaru pre svega raznih patriotskih komesara, ali i mnogih drugih.

Polazim od toga da bi svaki oružani sukob zbog Kosova, u koji bi se po logici stvari umešale i velike sile, bio stvarna katastrofa za preostale Srbe na Kosovu i za kulturno nasleđe na Kosovu, ali i za samu Srbiju. Više puta sam pisao i govorio da ne razumem te patriote, tu vrstu rodoljublja da se za Kosovo treba boriti do poslednjeg Srbina i poslednjeg Albanca! Mit o nebeskom narodu ovde je upotpunjen mitom o svetim ratnicima i svetim zločinima. A žrtvovanje je po takvima najbolji dokaz patriotizma. Mrtav patriota najbolji je patriota. Kakva bljutava, degutantna demagogija! Što se duže okleva da se prizna ono što je neminovnost i uspostave dobrosusedski odnosi sa Kosovom, opasnost neslučenih razmera postajace svakim danom sve veća.

Za razliku od devedesetih, kada je Mirjana Miočinović podnela ostavku na mesto profesora FDU u znak protesta protiv rata, danas ne beležimo ništa slično u znak revolta uprkos velikom broju ozbiljnih afera. To znači da je ulog sada veći?

Ne, nego je apatija veća. Upravo je Mira Miočinović izrekla rečenicu: "Nemoć očiglednog." To je istinita i zastrašujuća rečenica koja pokazuje kako su ljudi često ovce koje nemaju svoju volju, samo idu za čobaninom.

Ili Domanovićevim vođom. U ambis, ako ih tamo povede. Možete prikazati dokumenta, filmove o zločinima koji su u naše ime počinjeni, dokumentovati razne lopovluke, dovesti očevice, uraditi ne znam šta da dokažete da je nešto loše, da je nešto prevara. Ali to što je očigledno postalo je nemoćno, oduzeta mu je snaga istine. Mnogo su moćnije, snažnije, uverljivije "lažne istine" koje prenose partijske i državne novine, kontrolisani mediji. Istina više nije na ceni, ne funkcioniše. Ne veruje se svojim očima, svojoj pameti, ne veruje se očiglednom. To je svakako deprimirajuće, to je ono što stvara ravnodušno, apatično društvo bez stvarne perspektive u kojem su blokirane, zabetonirane sve ozbiljne promene.

A da li verujete u narodnu volju i snagu za preporod? Ili vam se čini da je eskapizam, u najdubljem smislu reči i konačno pobedio?

Ne, ne verujem u tako krupne reči kao što su "narodna volja" ili "snaga za preporod". Verujem, posle svega, u snagu i volju pojedinaca koji se nisu predali. U stvari, dugoročno, pojedinci i menjaju svet. Mi smo jedno nesretno društvo koje nije uspelo da se konsoliduje posle raspada Jugoslavije. Duboko i iskreno sam uveren da dobro uređeno i sredeno društvo mora da ima svoj kodeks ponašanja, pravila ponašanja, u svakom slučaju to nije društvo u kojem svako svakoga želi da prevari, društvo netolerancije i hipokrizije koje je okrenuto prema mitovima, a ne prema stvarnoj istoriji. Gde je mnogo toga lažno, od diploma do proklamovane poliike.

Ali, to nije razlog za predaju, naprotiv, treba se uvek i svuda suprotstavljati svim oblicima laži, enormnoj proizvodnji Potemkinovih sela. To smo dužni sebi, svojoj deci. Nije lako, ne isplati se, žele da vas ocrne, uvrede, ponize, ali ne vidim drugog načina. Meni moje celokupno vaspitanje, moje obrazovanje ne dopušta da kažem kako me ne interesuje gde živim, da mi je svejedno kakvi su ljudi sa kojima živim. Ne prihvatam ravnodušnost kao životni stil. Bliska mi je maksima italijanskog pisca Prima Levija koji je doživeo strahote Aušvica: "Na svetu je mnogo pokvarenih svinja, čudovišta su oni koji stoje i gledaju." Svojoj nedavno objavljenoj knjizi eseja dao sam naslov "Jesmo li čudovišta". Tako je lako postati čudovište. U mračnim vremenima treba samo stajati, gledati i ne činiti ništa.

VREME

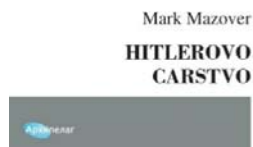
Hitlerovo carstvo

Kapitalna istoriografska studija Marka Mazovera u izdanju Arhipelaga

Za knjigu *Hitlerovo carstvo: Nacistička vladavina u okupiranoj Evropi* Mazover je dobio nagradu *Los Angeles Tajmsa* za najbolju istoriografsku knjigu godine

Kapitalno delo moderne istoriografije *Hitlerovo carstvo Marka Mazovera* nedavno je objavljeno u izdanju *Arhipelaga* u ediciji *Vreme i priča* u prevodu sa engleskog Bojane Gajski, Dragane Miljević i Tanje Brkljač.

Hitlerovo carstvo je knjiga jednog od ključnih savremenih istoričara o nacističkoj vladavini u okupiranoj Evropi. Na blizu 700 strana ove velike sinteze, za koju se u kritici govori da je verovatno najvažnija knjiga o vremenu Hitlera i nacizma, Mazover prati evropsku i svetsku istoriju od Hitlerovog dolaska na vlast i okolnosti koje su omogućile njegov uspon, pa sve do sloma nacizma i posledica koje su njegovi imperijalni pohodi ostavili na savremene evropske tokove.

Utemeljena na novim izvorima i na lucidnim analizama tokova moderne evropske istorije, Mazoverova studija je briljantna istorijska priča o dobu koje je promenilo sudbinu Evrope i sveta. U ovoj jedinstvenoj istoriografskoj sintezi, koja se čita kao uzbuđljiv roman zasnovan na proverenim činjenicama i istinitim događajima, Mazover odgovara na nekoliko ključnih pitanja: Kako je Hitler došao na vlast, kako je učvrstio svoj poredak u Nemačkoj i kako je potom zavladao u najvećem delu Evrope? Šta je odlučilo ishod Drugog

Mračni kontinent: Evropa u dvadesetom veku, svetskog rata? Kako je osmišljen i sproveden Holokaust? Kako je izgledao svakodnevni život u okupiranoj Evropi? Zašto je Hitler bio opsednut Istokom? Iz perspektive našeg čitaoca posebno je važno pitanje kako je došlo do nemačkog napada na Jugoslaviju.

Jednom kad su diktatori nestali, stvari više nikad nisu mogle biti iste. Albert Šper svedoči kako je krajem jula 1943, nedugo nakon pada Musolinijeve vlade, Hitler sedeo u

čajdžinici u svom istočnopruskom štabu s grupom svojih političkih savetnika i visokih generala, kad je general Alfred Jodl iznenada prekinuo razgovor: „Kad malo razmislim, fašizam se prosto rasprsnuo kao mehur od sapunice.“ Šok i muk koji su usledili pokazali su kako je ova pomisao zvučala prisutnima. Samog Musolinija je jedan nervozni italijanski fašista podsetio upravo u isto ovo vreme da je „država fašistička samo zato što Vi želite da takva bude, jer ste Vi izdali dekrete koji su je pretvorili u fašističku državu i iznad svega zato što ste Vi u njenom centru“. Ovo je važno i za nacizam, naravno, iako su 1945. godine, i nekoliko godina kasnije, retki bili nacisti koji u to nisu verovali i koji su smatrali da mogu nastaviti da se bore za nacionalsocijalizam – možda čak i da ga poboljšaju – bez Firera. Naposljetku su i oni u najvećem broju slučajeva shvatili da je s nemačkim porazom nepovratno propao i Novi poredak. Ali nijedan politički poredak ne počinje ni od čega. A posleratna Evropa – tako nestrpljiva da proglasi svoj raskid s prošlošću – bila je za nju vezana na više načina no što je htela da prizna – kaže Mazover u finalu svoje izvršno napisane knjige.

Hitlerovo carstvo je knjiga sa kojom se bolje razume istorija Evrope i sveta u XX veku, ali i izvori mnogih savremenih problema.

Za knjigu *Hitlerovo carstvo: Nacistička vladavina u okupiranoj Evropi* Mazover je dobio nagradu *Los Angeles Tajmsa* za najbolju istoriografsku knjigu godine.

Mark Mazover (London, 1958) jedan je od najznačajnijih i najuticajnijih savremenih svetskih istoričara. Mazover je profesor istorije na Kolumbijskom univerzitetu (SAD), a profesor po pozivu je na Birkbek koledžu Londonskog univerziteta, na Univerzitetu Saseks i na Princstonskom univerzitetu. Mazover je osnivač i direktor novog Instituta za ideje i imaginaciju na Kolumbijskom univerzitetu. Piše redovnu kolumnu o savremenim međunarodnim pitanjima u *Fajnenšel Tajmsu*. Oblasti Mazoverovog stručnog interesovanja jesu istorija XX veka, moderna istorija Evrope, Balkan u XX veku, istorija moderne Grčke, istorija međunarodnih odnosa u XX veku, istorija nacizma, ideološki kontekst moderne istorije.

Knjige Marka Mazovera prevedene su na sve veće svetske jezike. Pored *Hitlerovog carstva*, najvažnije Mazoverove knjige su *Hitlerova Grčka iznutra: Iskustva okupacije 1941-1945*, *Mračni kontinent: Evropa u dvadesetom veku*, *Balkan: kratka istorija*, *Posle rata: Obnova porodice, nacije i države u Grčkoj 1943-1960*, *Solun: Grad duhova: Hrišćani, muslimani i Jevreji 1430-1950*, *Upravljanje svetom: istorija ideja*, *Ono što niste rekli: ruska prošlost i putovanje kući*.

Mazover je dobitnik niza najvažnijih svetskih nagrada za istoriografiju: nagrada „Steven Ransiman“, nagrada „Daf Kuper“, Volfsonova nagrada za istoriografiju, Longmanova nagrada za najbolju istoriografsku knjigu godine. U izdanju *Arhipelaga* ranije je objavljena i kapitalna studija Marka Mazovera *Mračni kontinent: Evropa u dvadesetom veku*.

ESPRESO 25.12.2019.

Život je kratka priča, šteta što nije roman

Zvezda svetske književnosti i jedan od najpoznatijih savremenih izraelskih književnika Etgar Keret u intervjuu za B92 kaže da su njegovi najverniji čitaoci zapravo ljudi koj se osećaju pomalo kao autsajderi u društvu. Kada su mu zatražili da napiše priču u samo nekoliko reči poručio je da je život kratka priča...

Etgar Keret

Sa slavnim izraelskim piscem razgovarali smo neposredno pre obraćanja brojnim ljubiteljima knjige koji su u Laguninu knjižaru došli povodom manifestacije "Noći knjige", koja je nedavno održana po 21. put. Ovaj autor je majstor kratke forme, a njegove knjige su bestseleri u mnogim zemljama. Keret je poznat i kao filmski i televizijski scenarista, a po njegovim pričama do sada snimljeno oko 50 filmova.

Da li je tačno da se vaše knjige najviše krađu u knjižarama i da se najviše čitaju u zatvorima?

Mislim da su moji najverniji pratioci, najverniji čitaoci zapravo ljudi koj se osećaju pomalo kao autsajderi u društvu. Ako ja napišem priču, recimo o nekom učeniku u školu, to nikad neće biti priča o najboljem učeniku škole, onom najuspešnijem. To će uvek biti priča o detetu koje ima šta da ponudi, ali nema s kim to da podeli.

Da, tačno je da se u knjižarama najviše krađu moje knjige. Čak dobijam pisma od čitalaca koji me mole da se nekako postaram da moje knjige budu objavljene zimi, jer im je lakše da ih sakriju ispod kaputa. Za mene je to veliki kompliment, jer obično ti ljudi koji krađu moje knjige ne krađu ih da bi počinili neko krivično delo, nego zato što ne mogu da priušte sebi da kupe knjigu, a to žarko žele da je imaju da je pročitaju.

Vi ste majstor kratke forme. Kako i zašto ste se odlučili za nju?

Kada pišete mislim nikada se nećete zapitati koliko će ta priča biti duga. Takođe, kada pišem priču nikada ne znam šta će se na kraju u njoj dogoditi. Nekada napišem priču koja je duga samo tri pasusa, a kad pišem čini mi se da će imati 100 strana. Prosto taj kraj se prirodno nametne. Jedan pisac mi je rekao da on doživljava svaku moju priču kao kondenzovani roman. Kada bi se to toliko koncentrisano razblažilo vodom, od toga bi bez problema mogao da nastane roman. Ono što mene najviše motiviše, kad pišem, zapravo je da vidim šta će se desiti. Na neki način pisanju pristupam više kao čitalac nego kao pisac. Mislim da je to stvar mog tipa ličnosti i mog stila pisanja – uopšte, da sam vrlo nestrpljiv. Onog momenta kada mi je jasno kako će se priča završiti, nemam više potrebu da je razrađujem.

Na Fejsbuku me je neko pitao da napišem priču u šest reči. Mislim da to neće baš tako biti dobro prevedeno ni na engleski ili srpski, ali rekao sam: „Život je kratka priča, šteta što nije roman“.

Autobiografija "Sedam dugih godina" omogućuje čitaocima da se poistovete sa apsurdnim situacijama. Dok pišete da li razmišljate o čitalačkoj publici ili ne. Da li Vam je tada važno da se oni poistovete sa napisanim?

Da budem iskren, ja sam pisac koji je veoma okrenut sebi. I kad pišem, pišem prevashodno zbog sebe i pišem ono što je u meni i želim da ispoljim ono što se nalazi duboko u meni, kako bih na taj način ostvario bolju vezu sa sobom. Uvek me interesovanje čitalaca iznova i iznova iznenađuje. Tako da ja mislim da je taj odnos pisaca i čitalaca takav da uvek pisci mnogo više zavise od čitalaca nego obrnuto.

Nešto što ja najviše volim i čemu se divim je upravo to da uzmem nečije reči i da ih ubacim u sebe. To je nešto što mene najviše može da općini. Imam utisak da je mnogo lakše biti u stanju da dobro govoriš nego dobro da slušaš.

Pre nego što sam počeo da objavljujem svoje priče ja sam mucao. Svaki put kad sam imao potrebu i kada sam želeo nešto da podelim sa čitaocima osećao sam se čudno i prilično sjebano. I zapravo taj spoj sa čitaocima mi je omogućio da se osećam sigurnije i mnogo mi je drago kad vidim da ljudi pozitivno reaguju na ono što sam ja napisao, u smislu da prepoznaju moja osećanja, moju nameru i onda nekako to daje legitimitet mojim osećanjima i mislima. Kao da je sasvim u redu da još neko razume ono što ja osećam.

Vaše knjige su sa hebrejskog ili engleskog prevedene na više od 45 jezika, šta za Vas znači dolazak vaših knjiga i Vas u Srbiju?

Naravno da je to jako važno za mene, jer kada sam počinjao da pišem imao sam utisak da me zapravo najbolje razumeju samo ljudi iz mog komšiluka, iz mog kraja. Čak neko ko je iz drugog grada, ko ne zna te prodavnice, ta mesta o kojima ja pišem, to mi je već delovalo kao čisto čudo. Činjenica da neko iz Kine i Avganistana razume ono o čemu ja pišem, da prosto misli iste stvari ili mu je potpuno jasno, to je nešto potpuno fantastično za mene. I to je jedna ohrabrujuća stvar koja meni govori da mi kao ljudska bića zapravo nismo toliko različiti, nebitno je gde se nalazimo.

U knjizi "Sedam dobrih godina", pisali ste o teškim, ali i lepim godinama, od rođenja sina usred terorističkog

napada, pa do očeve smrt. Da li čoveka lepe ili teške stvari u životu teraju na promene?

Ono šta je bio moj motiv, zašto sam knjigu uopšte nazvao 'Sedam dobrih godina', pored jasne biblijske aluzije naravno, je za mene to što sam ja u tih sedam godina u isto vreme bio i dete svojih roditelja i roditelj svom detetu. To je nešto za čim su čeznuli moji roditelji, to je njihova neispunjena želja jer su oni ljudi koji su preživeli Holokaust i ostali rano bez roditelja, tako da je to nešto što sam ja umesto njih doživeo.

To je neki osećaj kontinuiteta, da živite i prošlost i sadašnjost. Što se mene tiče ne bih mogao nijedno svoje životno iskustvo da karakterišem kao loše, uvek ću reći da je to bilo teško iskustvo. Čak i sama smrt mog oca, zapravo me je naterala da shvatim koliko je on bio jedna fenomenalna ličnost i koliko sam ja bio srećan što je on bio moj otac iako je to definitivno bio jedan težak, bolan i mučan period.

Pišem kratke priče i koristim vrlo kratke rečenice i mislim da je uzrok tome to što ja patim od astme od rođenja. Kad imate astmu vi zapravo veoma teško dolazite do vazduha, vaš dah je veoma kratak, i imate jako malo vremena da izgovorite rečenicu, tako da treba da budete veoma koncizni u svom izražavanju. Naravno, nisam ja srećan što imam astmu, ali svakako mogu da kažem da je činjenica da imam astmu uticala na formiranje mog identiteta.

B92

Laguna 2019.
Knjigu prevela
Mila Gavrilović

U ovom broju

Siniša Bjedov: Kolo sreće se o/kreće

Zoran Zelić: Kaligrafija sna

Ivana Milanović Hrašovec: Jesmo li čudovišta?

*** Hitlerovo carstvo

S. Ćulibrk - B. Gigović Grubić: Život je kratka priča, šteta što nije roma

Alia Mundi

Magazin za kulturnu raznolikost

<https://istocnibiser.wixsite.com/ibis>
<http://aliamundimagazin.wixsite.com/aliamundi>

Ne zaboravite da otvorite

www.makabijada.com

http://balkan-sehara.com/prica1_2017.html

Istraživački i dokumentacijski centar

www.cendo.hr

Lamed

List za radoznale

Redakcija - Ivan L Ninić

Adresa: Shlomo Hamelech 6/21

4226803 Netanya, Israel

Telefon: +972 9 882 61 14

e-mail: ivan.ninic667@gmail.com

<https://listzaradoznale.wixsite.com/lamed>

Logo Lameda je rad slikarke

Simonide Perice Uth iz Vašingtona